

הירושלמי כפשוטו

פ י ר ו ש

מיוסד על כתבי יד של הירושלמי
וספרי רבותינו הראשונים ומדרשים
בכתבי יד ודפוסים עתיקים

מאת

שאול בהר"ר משה ז"ל ליברמן

מהדורה שלישית

חלק ראשון

כרך א

שבת עירובין פסחים

עם

הוספות ותיקונים מגליונות הירושלמי כפשוטו של הגר"ש ליברמן ז"ל
ערך והוסיף הערות
מנחם כ"ץ

בית המדרש לרבנים באמריקה
ניו יורק וירושלים תשס"ח

המהדורה הראשונה של "הירושלמי כפשוטו" יצאה לאור בשנת תרצ"ה בהוצאת "דרום" שהתמחתה בהוצאת ספרים במדעי היהדות. את הוצאת "דרום" יסד ר' מיכל יצחק רבינוביץ (א' בתמוז תרל"ט-ט"ו בחשון תש"ט), איש ספר ומוקיר רבנן ותלמידיהן. כבר בראשית המאה הכ', בהיותו במינסק, עסק ר' מיכל רבינוביץ במסחר בספרים ואף פירסם כמה מאמרים; תוך זמן קצר נודע כתלמיד חכם. בשנת תרפ"ה עלה לירושלים ופתח בה חנות למימכר ספרים עתיקים, שהפכה לבית-ועד לחכמים – שיחת חולין שלו היתה צריכה לימוד. זמן קצר לאחר מכן יסד את הוצאת הספרים. רוב תורתו היתה בעל-פה ולא בכתב, והרוצה לעמוד על יחודו עליו לפנות לספרי זכרונות של בני תקופתו ולמאמרים שנכתבו עליו.

כל הזכויות שמורות
להוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה
תשס"ח

Copyright 2008, by
The Jewish Theological Seminary of America
Printed in Israel
ISBN 965-456-048-8

תוכן העניינים

	עם הספר
ג	הקדמה
ה	רשימת ספרי המקורות העבריים ורשימת כתבי־היד
ו	רשימת ראשי תיבות
ז	מבוא
1	הירושלמי כפשוטו
3	שבת
217	עירובין
368	פסחים
525	הוספות ותיקונים
526	הערות לצילום מכי"ל (ירוש' ברכות פ"א סה"ד-ה"ה)
529	הוספות ותיקונים מגליונות הירושלמי כפשוטו של הגר"ש ליברמן ז"ל
531	פתח דבר
537	הוספות ותיקונים
575	תצלומים

עם הספר

רבינו, הגר"ש ליברמן, ראה את חיבורו "הירושלמי כפשוטו" בתור אחד הצעדים הראשונים של המפעל המיוחל, הלא הוא הוצאה חדשה ומתוקנת של התלמוד הירושלמי. החיבור, שיצא לאור לראשונה לפני למעלה משבעים שנה, בשנת תרצ"ה, מסומן על ידיו כ"חלק ראשון, כך א'". גם במרוצת השנים, בהפניותיו של רבינו לחיבורו, הקפיד לעתים לציינו בצורה דומה.

ברכה כפולה ומכופלת אצורה בהופעה המחודשת של החיבור לאור העובדה שמהדורה זו נעשתה על פי העותק של רבינו. העיון בעותק זה מראה שרבינו המשיך לתקן ולהשלים את חיבורו במשך יובל שנים, והספר מלא, לפיכך, בהערות, הוספות (גם דיבורים חדשים לגמרי), תיקונים ומחיקות. זכינו אפוא במהדורה זו להתברך מפרשנותו המעודכנת של רבינו. ההשוואה בין מהדורה קמא של דבריו למהדורה בתרא מאירה עיניים הן בתכניה והן באפשרות שהיא נותנת לנו לעמוד על גישתו וסגנונו של רבינו כלפי דבריו הראשונים. נראים הדברים שרבינו התייחס לגיליונותיו כתשתית להכנת מהדורה מעודכנת של חיבורו. מה שלא זכה לעשות רבינו בחייו, נעשה אפוא כאן, בזעיר אנפין, לאחר פטירתו.

כדי שמהדורה זו תהיה מעודכנת ככל שניתן, הוספתי בהערות, בדרך הילוכי, הפניות לדברי רבינו בחיבוריו הנוספים במקומות שבהם הוא מתקן, מוסיף ומשלים בחיבוריו האחרים את דבריו בירושלמי כפשוטו, כפי שפירטתי ב"פתח דבר" להוספות ותיקונים. תחילה חשבתי להסתפק בהפניות בודדות אבל לפי עצתו של מורי, פרופ' דניאל שפרבר, ובזכות רשימת הפניות שמסר לי בטובו, הרחבתי הרבה בהפניות אלו.

ברצוני להודות לאנשים שתרמו להוצאת הספר במתכונתו הנוכחית. פרופ' משה עסיס סייעני בהנחייתו באשר למתכונת הראויה להצגת גיליונות רבינו; פרופ' עסיס גם קרא בדקדקנות את כל עבודתי, והעיר, תיקן והשלים, ברוחב דעתו הברוכה. כן נעזרתי בעצתם של פרופ' חנן אשל וד"ר מרדכי סבתו מאוניברסיטת בראיילן, ושל פרופ' שעיה כהן מאוניברסיטת הרוורד. תודה מיוחדת אני מודה למורי, פרופ' דניאל שפרבר, המסייע לי בעצה טובה בכל עת, וכמאמר הכתוב "וְהָיָה כָּל הַדָּבָר הַגָּדֹל יָבִיאוּ אֵלַיךְ".

כן אני מודה לפרופ' שמואל גליק, מנהל מכון שוקן למחקר היהדות והוצאת הספרים העבריים של ביהמ"ד לרבנים באמריקה, על עזרתו הרבה ועידודו במהלך כל שלבי העבודה; ל ידידי ישראל חזני שקרא והגיה את עבודתי ואף השפיע עלי מעצותיו הנבונות והמחכימות; ולצוות הספרנים במכון שוקן, ובמיוחד לרב ברוך יונין, על עזרתם האדיבה במהלך העבודה.

מנחם כ"ץ

ירושלים
כסלו תשס"ח

הוספות ותיקונים מגליונות הירושלמי כפשוטו של הגר"ש ליברמן ז"ל

בעריכת מנחם כ"ץ

פ ת ח ד ב ר

בשנת תרצ"ה הוציא לאור הגר"ש ליברמן את ספרו "ירושלמי כפשוטו", ומאז, בדרך הילוכו, במשך יובל שנים בערך (עד לפטירתו בט' בניסן תשמ"ג), המשיך לתקן ולהשלים את הספר. אין זה מפליא אפוא, שעותק הספר שהיה ברשותו של רבינו מלא בהערותיו – מדובר בשלוש מאות הערות בערך, מסוגים שונים. לחיבוריו האחרים של רבינו יצאו לאור תיקונים והוספות, חלקם בחייו, על ידיו, חלקם לאחר פטירתו, בעיקר על ידי תלמידו, פרופ' דב זלוטניק. מכיוון שבדרכי בעריכת ההערות אני נוקט את הדרך שסללו קודמי – ובעיקר ראיתי לנגד עיני את דרכו של רבינו בתיקוניו והוספותיו שיצאו לאור בחייו – אני מביא כאן את רשימת התיקונים וההוספות לחיבוריו שיצאו לאור עד עתה:

I. הוספות ותיקונים לתוספתא ולתוספתא כפשוטה:¹

א. על ידי (בחייו)

1. תשט"ו – [בסוף ח"ב] – עמ' 586.
2. תשכ"ב – קונטרס תיקונים והשלמות לתוספתא כפשוטה סדר מועד.
3. תשכ"ב – [בסוף ח"ה]
- א. הוספות לח"ג-ח"ה – עמ' 1337-1338.
- ב. תיקונים והוספות לשני החלקים הראשונים – עמ' 1339-1341.
- ג. נמושות (לתוספתא עירובין פ"ג) – עמ' 1362-1364.
4. תשכ"ז – [בסוף ח"ז]
- א. הוספות (לח"ו-ח"ז) – עמ' 588.
- ב. תיקונים והוספות לח"ג-ח"ה – עמ' 589-598.
- ג. תיקון לח"ו... – (עמ' 608).
5. תשל"ג – [בסוף ח"ח] תיקונים ומילואים – עמ' 988-993.
- ב. לאחר פטירתו
6. תשנ"ג – בהדפסה השנייה של סדר זרעים ח"א-ח"ב [מערכת (פרופ' ש"י פרידמן)]².
7. תש"ס – על ידי פרופ' דוב זלוטניק, ח"ג (שבת ועירובין).³

¹ חלקן התפרסמו בסוף הכרך הנדפס וחלקן בכרכים שיצאו לאור אחר כך.

² חלקן כבר יצאו לאור על ידי רבינו, בשנת תשכ"ב, בסוף חלק ה' – "תיקונים והוספות לשני החלקים הראשונים" – עמ' 1339-1341.

³ ד' זלוטניק, "הערות הגר"ש ליברמן לתוספתא סדר מועד ותוספתא כפשוטה (חלק ג) שבת ועירובין", ספר רפאל, בעריכת י"א הלוי מובשוביץ, ירושלים תש"ס [= סיני קכג-קכד].

8. תשס"א – הנ"ל, ח"ד (פסחים-סוכה).⁴
9. תשס"ב – הנ"ל, ח"ה (ביצה-חגיגה).⁵
10. תשס"ג – הנ"ל, ח"ו, ח"ז, ח"ח (יבמות-קידושין).⁶

II. תיקונים והוספות לחיבורים האחרים:

1. הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל, נויארק תש"ח – השלמות (עמ' עו).⁷
 2. מדרש דברים רבה, מהדורה שלישית, עם הוספות ותיקונים, ירושלים תשל"ד [מהדורה ראשונה ת"ש, מהדורה שנייה תשכ"ה].
 3. מדרשי תימן, מהדורה שנייה, עם הוספות ותיקונים, ירושלים תשל"ד [מהדורה ראשונה ת"ש].
 4. שקיעין, מהדורה שנייה, עם הוספות ותיקונים, ירושלים תשל"ד [מהדורה ראשונה תרצ"ט].
 5. תוספת ראשונים – תרצ"ז, בסוף חלק א'; תרצ"ח, בסוף חלק ב', תיקונים והוספות; תרצ"ט, בסוף חלק ד', תיקונים והוספות (לחלקים א-ג).
 6. תשלום תוספתא, ירושלים תרצ"ח; מהדורה שנייה תשל"ד – תיקונים והוספות.
 7. [לאחר פטירתו] יונית ויונות בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ד [מהדורה ראשונה תשכ"ג].
- פרופ' דב זלוטניק הוציא לאור גם את הערות רבינו למשנה מהדורת ר"ח אלבק – ראה "הערות הגר"ש ליברמן לששה סדרי משנה מהדורת ר"ח אלבק", סיני קכב (תשנ"ח), עמ' כב-לא; ומלאכת ההוצאה לאור של גליונות רבינו עודנה בעיצומה – כך, פרופ' משה עסיס עומד להוציא לאור את הערותיו של רבינו על טופסי הירושלמי שלו.

עמ' רל-רמא. וראה גם ח"א מילר, "נוספות להערות הגר"ש ליברמן לתוספתא וכו", סיני קלא (תשס"ג), עמ' סג-עו.

⁴ ד' זלוטניק, "גליונות הגר"ש ליברמן לתוספתא סדר מועד ותוספתא כפשוטה (חלק ד) פסחים שקלים יומא סוכה", קובץ מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות לזכרו של הרב משה חיים הלוי קצנלנבוגן זצ"ל, בעריכת י"א הלוי מובשוביץ, ירושלים תשס"א [= סיני קכו-קכז], עמ' רכו-רלט.

⁵ ד' זלוטניק, "גליונות הגר"ש ליברמן לתוספתא סדר מועד ותוספתא כפשוטה (חלק ה) ביצה ר"ה תעניות מגילה מועד קטן חגיגה", סיני קכח (תשס"ב), עמ' מח-סה.

⁶ ד' זלוטניק, "גליונות הגר"ש ליברמן לתוספתא סדר נשים ותוספתא כפשוטה (חלק ו) יבמות וכתובות, (חלק ז) נדרים נזירות (חלק ח) סוטה גיטין קידושין", סיני קלב (תשס"ג), עמ' ס-עז.

⁷ הרפסס שנייה יצאה לאור בשנת תשנ"ה. בכוונתי להוציא לאור מהדורה חדשה של הספר, כולל קטע נוסף מהחיבור. וראה לעת עתה: Simon Hopkins, "A new Autograph Fragment of Maimonides' *Hilkhot Ha-yerushalmi*", *Journal of Semitic Studies* 28 (1983), pp. 273-296

הורע כוחו של ירושלמי כפשוטו, ומחמת סיבות שונות לא זכינו שיודפסו התיקונים וההוספות לספר, למרות ריבויים, וכעת זכינו להשלים אף חסרון זה.⁸

* * *

בשנים האחרונות גוברת ההכרה שיש לגשת בשלבים להוצאה לאור של התלמוד הירושלמי במהדורה מדעית ראויה עם פירוש מדעי – משימה שרבינו דיבר עליה בהקדמתו לחיבור שלפנינו. המחקרים שנעשו בדורות האחרונים בכיוון זה נעשו רבות בזכות מחקריו של רבינו, ובמיוחד בזכות מאמריו הפרוגרמטיים, "על הירושלמי", והקדמתו לחיבורנו, הירושלמי כפשוטו. המהדורה הסינופטית של הירושלמי⁹ וכן הוצאת הירושלמי של האקדמיה ללשון העברית, על פי כ"י לידן,¹⁰ תורמים תרומה של ממש לנוסחו ולפרשנותו של הירושלמי. גם בתרגומו של הירושלמי נעשו צעדים חשובים.¹¹ כעת, עם צאת המהדורה המעודכנת של הירושלמי כפשוטו של רבינו, עם הוספותיו ותיקוניו, אנו מתקדמים בחקר הירושלמי ובפרשנותו, ובונים את התשתית הנאותה לקראת מהדורה מדעית של התלמוד הירושלמי.¹²

* * *

כאמור, בדרכי בעריכת ההערות נקטתי את הדרך שסללו קודמי – במיוחד השתדלתי לצעוד בדרכו של רבינו בתיקוניו והוספותיו שהכין במו ידיו ושיצאו לאור בחייו; את הוספותי נתתי בסוגריים מזווים [< >] ובהערות שוליים. יצוין שהעותק של הירושלמי כפשוטו שרבינו רשם בו את הערותיו נכרך שוב

⁸ בחיבוריו "תוספת ראשונים" ו"תוספתא כפשוטה" השלים רבינו ותיקן את דבריו שבכרכים ראשונים בכרכים שנדפסו אחריהם. ספריו הנוספים, כמדרש דברים רבה, מדרשי תימן ושקיעין הודפסו עוד בחייו פעם נוספת, וכך נוצרה ההזדמנות להוסיף ולתקן את המהדורה הראשונה, ואילו לירושלמי כפשוטו לא זכינו להמשיך מעבר לכרך הראשון וכן לא הודפס הספר מחדש בחייו.

⁹ ראה: P. Schäfer H.-J. Becker, *Synopse zum Talmud Yerushalmi*, Tübingen 1991-2001.
¹⁰ תלמוד הירושלמי, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א. על מהדורה זו ראה: ש' נאה, "תלמוד ירושלמי במהדורת האקדמיה ללשון העברית", תרביץ עא (תשס"ב), עמ' 569-603; ב' אליצור, "מהדורת הירושלמי של המילון ההיסטורי", מדעי היהדות 41 (תשס"ב), עמ' 195-210.

¹¹ ראה למשל: Martin Hengel et al., *Übersetzung des Talmud Yerushalmi*, Tübingen 1975-c2006. חשיבותה של מהדורה זו, מלבד התרגום שבה, היא בעיקר בתחומים הבאים: 1 – הפניה למקבילות, הן בתלמוד הירושלמי והן (בהערות) בשאר ספרות חז"ל, ולספרות נוספת, כולל ספרות המחקר בימינו; 2 – חלוקת הירושלמי לסוגיות, מלאכה שחשיבותה מרובה ללומדי הירושלמי; 3 – הפירוש המשוקע במהדורה; 4 – המפתחות בסוף המהדורה. יש להצטער על כך שחלק ניכר מלומדי הירושלמי וחוקריו, במיוחד מהדור הצעיר, שהשפה הגרמנית אינה שגורה בפיו, אינו מסוגל להפיק את התועלת המלאה ממהדורה זו. אם כי כדאי להיות ער לכך שטיב המהדורה ואיכותה אינם זהים בכל מסכת. כך, למשל, ראה מאמר ביקורת של פרופ' משה עסיס על מסכת שקלים ממהדורה זו: מ' עסיס, "על התרגום הגרמני של ירושלמי שקלים", *JQR* 84, 4 (1994), עמ' א-כ.

עוד בימיו ותוך כדי כך גם נקטעו הדברים (ראה למשל תצלומים 3, 9); גם מקומות אלו ניסיתי להשלים כמיטב יכולתי, וגם השלמות אלו צוינו בסוגריים מזוויים.

האותיות השונות שנדפסות בגוף הערות רבינו ניתנו כדי להבחין את ההבחנות הבאות:

- אות שמנה מציינת מובאה מדברי רבינו בירושלמי כפשוטו, שהגהה או השלמה מוסבת עליה.
- אות שמנה וגדולה יותר מציינת מובאה מהתלמוד הירושלמי שהערת רבינו מוסבת עליה.
- אותיות מפוזרות מציינות תיבה שסומנה על ידי רבינו בקו מעליה והגהתו מתייחסת אליה.
- במקומות שרבינו ציין בהגהותיו שבכתב יד ציון מיוחד, כמו קו מתחת למילה, גם כאן סומן קו.

כדי להקל על הקורא הוספתי סימני פיסוק בהערות רבינו. במקומות מסוימים ניסחתי את ההערות של רבינו בלשוני, כדי שהדברים יהיו ברורים למעיין – ראה למשל: הדיבורים השייכים לעמ' טו, 14, 160, 416, 520. לעתים צירפתי הערות שונות להערה אחת. כשההערה מתייחסת לתחילת "דיבור המתחיל" לא ראיתי צורך לציין את הדיבור ושוב לחזור על התיבות, אלא צירפתי את הקטע שרבינו מתייחס אליו לדיבור המתחיל. ויתרתי על ההדגשות המסומנות בירושלמי כפשוטו כדי להתמקד בהדגשות שבהערות רבינו.

לא מעט מהערותיו של רבינו משוקעות בחיבוריו ובמאמריו שיצאו לאור במרוצת הזמן והפניתי אליהם כמיטב יכולתי, על פי מהדורות אלו (נוסף לתוספתא ותוספתא כפשוטה):

- הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל, ניוארק תש"ח
- מחקרים בתורת ארץ-ישראל, ירושלים תשמ"ח.
- יוונית ויוונית בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ד.²
- תוספת ראשונים, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ט.
- ספרי זוטא (מדרשה של לוד), ניוארק תשכ"ח.

Texts and Studies, New York 1974

חסדי דוד, פירוש על התוספתא סדר טהרות מאת רבינו דוד פארדו זצ"ל, ירושלים תש"ל-תשל"ז.

מלבד ההוספות והתיקונים הרשומים על הגליונות של טופס הירושלמי כפשוטו של רבינו, רשמתי גם מקומות (היכן שמצאתי) שבהם תיקן או השלים את דבריו

¹² מהדורה מדעית של מסכת קידושין נמצאת בשלבי הכנה על ידי. ולפי שעה ראה הכרך השני בחיבורי תלמוד ירושלמי מסכת קידושין פרק ראשון – נוסח, פירוש ותופעות עריכה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בריאלין, תשס"ד.

בחיבוריו האחרים, וצינתי אותם בתוך סוגריים מזווים.¹³ כך, למשל, בהערה המתייחסת לעמוד 70:

>עמ' 70, הירושלמי אינו מעמיד... ועיין בספר הניר שנתקשה בזה: ראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 576 הע' 14, שם כתב רבינו "ואני מתקן בזה את דבריי בירושלמי כפשוטו, עמ' 70".<

וכן בהערה המתייחסת לעמוד 460:

>עמ' 460, ד"ה המאמר קשה מאד... כמו שפירשתי: ראה תוספתא כפשוטה, פסחא, עמ' 555 הע' 22, ושם, בסוף ההערה: "ומ"ש בירושלמי כפשוטו הנ"ל הוא דחוק, משום שהעיקר חסר מן הספר".<

למרות המאמצים שעשיתי לאתר כל ספר שרבינו מזכירו בהערותיו, ולהפנות אליו באופן מדויק, ישנם ספרים שרבינו העיר בגליונות שלהם והוא מפנה להם בגליונות הירושלמי כפשוטו, ולא עלה בידי לבדקם; מדובר בספרים שאינם נמצאים בספריית שוקן, וגם נסיונותי לאתרם במקום אחר לא נשאו פרי.¹⁴ אשר להפניה למהדורות: דרכו של רבינו לציין לתוספתא מהדורות צוקרמנדל – אך אני מציין בהערות למהדורת רבינו; כשאני מציין להלכה בירושלמי הכוונה לפי המסומן בכ"י ליידן.

כאמור, אני מקווה שהוצאתה לאור של מהדורה זו תביא עימה ברכה למחקר הירושלמי ותהיה צעד נוסף בהגשמת המטרות וערכי המחקר שרבינו ראה לפניו והנחיל לתלמידיו.

רשימת קיצורים של כתבי עת:

הצופה ההונגרי – הצופה לחכמת ישראל

מונטשריפט, מכתב חדשי

MGWJ – *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*

יאהרבוך הפרנקפורטי

JJLG – *Jahrbuch der Jüdisch-Littrarischen Gesellschaft*, Frankfurt a. M.

REJ – *Revue des Études Juives*

JQR – *Jewish Quarterly Review*

¹³ אני מודה שוב למורי פרופ' דניאל שפרבר, שמסר לי רשימה גדולה של הפניות מסוג זה.

¹⁴ גם את ספרו יוונית ויוונית בארץ ישראל, שיצא לאור בשנת תשכ"ג, ורשם בו הערות, לא הצלחתי לאתר.

הוספות ותיקונים

מבוא

עמ' ט, שו' 9 – ראה להלן, עמ' ל.

שם, ד"ה הרי לפנינו, שו' 4 – עלמות כאלין עולמתא: עיין קוק, כתובות, עמ' 330₂₆, 320₅ ועמ' 10.¹

עמ' י, ד"ה והנה ברור, שו' 2 – שהרי סדר זה נמצא דרך אגב...: כבוד חופה, <חיים מאיר הלוי> הורוביץ, <פרנקפורט ענ"מ תרמ"ח>, עמ' 50.²

עמ' יב, ד"ה וכן בדמאי, שו' 2 – ושלח לזבדיי בר לוי דיתקין לילה: ועיין ג"כ כלאים ל"ב ע"ב בכ"ל, שביעית ל"ז ע"א שו' 8 בד"ו <ושרא לי לון>, שם לח ע"א בכ"ל.³

<עמ' יג, שו' 1-4 – שוכר ומשתכר... שוכר ומשתכר, וכו': ראה מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 118-123, 554.>

עמ' טו, ד"ה כ"י זה נכתב, שו' 4 – ונשלם ב"ב ימים לחודש שבת שלשנת חמשת: במקום "שבת" צ"ל "שבט".⁴

עמ' טז, ד"ה המגיה מחק מה שלא הבין, שו' 5 – לא יושב במקומו ולא סותת את דבריו: רשם סימן השלמה לאחר "במקומו" ונ"ב: ולא מדבר במקומו.

שם, שם, שו' 5-6 – ולא סותת את דבריו: בה"ג <הלכות גדולות, ברלין תרמ"ח>, דרך ארץ זעירא, עמ' 646, <שו' 2>. עיין מאן היהודים במצרים ח"ב, <עמ' 105 ובהערה 4 שם.⁵

¹ George Albert Cooke, *Text-Book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford 1903

² ראה: Daniel Sperber, *The City in Roman Palestine*, New York - Oxford 1998, p. 41

n. 71

³ ראה: "שוב על כתב-יד לידן של הירושלמי", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 223-224;

ירושלמי נזיקין, עמ' 221 הע' 8.

⁴ ראה "ירושלמי הוריות", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 237 הע' 2.

⁵ Jacob Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid caliphs*, London

etc. 1922

עמ' יז, ד"ה המגיה מחק מלים שלימות, שו' 5 – המכוסים בכסף וזהב: עיין גריץ במ"ח ח"ל (1881) עמ' 203⁶, ווגנזייל סוטה <עמ' > 38⁷, ועיין תוספת ראשונים ח"א <עמ' > 189⁸, ועיין פליניוס, מכתבים ס"ג-ר' ובהערה שם.⁹

<עמ' יח, ד"ה קידושין פ"א ה"א, שו' 2-7 – דיופרין וכו': וראה תוספתא זרעים, מהדורת ליברמן, הקדמה, עמ' יג, ד"ה בשינוי נוסחאות.¹⁰

שם, ד"ה תענית פ"ד ה"ה, שו' 4 – ונפקין לון פריי: ועיין גם שרי"ר <עמ' > 184, <שו' > 4. וכן בילקוט <תלמוד תורה, לר' יעקב> סיקילי, בהעלותך: א"ר זכריה לאלין טליא דמפני מבית ספרא נפקין לון פריי: ירושלמי דתעניות פרקא בתרא.

שם, שם, שו' 9 – שבורה לו והולך לו, כך היו בורחי: ועיין אפריון לרי"מ טולידנו, <ירושלים תרס"ה>, עמ' ט"ז; ליקוטים <ספר הליקוטים, חלק ד', לר"א הלוי> גרינהוט, <ירושלים תר"ס>, בהעלותך כ"ב ע"ב.

עמ' יט, ד"ה ולפעמים נמצאת, שו' 6 – שאף הם היו בספק: אבל עיין תוספתא סוטה פ"ב ה"ג <מהד' ליברמן, עמ' 156 שו' 22>. שהש"ר פ"ז ח', לו ע"ג. ועיין בתיקונם <למכילתא דרשב"י > מהד' רד"צ הופמן, פונקפורט תרס"ה <עמ' xiv.¹¹

עמ' כב, ד"ה וכן מעיד לנו בעל מת"כ, שו' 6-7 – שהצורה אדן שכיחה מאד... ומקומות אחרים: מהרי"א, מבוא <לנוסח המשנה> עמ' 1230 ואילך. גנזי שכטר, <נויארק תרפ"ח> ח"א, עמ' 46, שם <עמ' > 38, 44, 52. עיין קטע של המשנה ב-REJ חנ"ג <1907, עמ' > 219.¹²

⁶ Heinrich Graetz, "Der Arabarch Nikanor in der ersten Kaiserzeit", *MGWJ* 30

⁷ Johann Christoph Wagenseil, *Sota*, Latin, Nuremberg 1674, p. 38

⁸ וראה גם תוספתא כפשוטה, יומא, עמ' 760-761.

⁹ Pliny, the Elder, *Natural History*; with an English translation, by H. Rackham, London 1949-1963. [מסופר שם שיש שלושה סוגים של נחושת קורניתית: סוג לבן הדומה מאד לכסף, סוג שני *in quo auri fulva natura*, שיש בו מעין איכות של זהב, והוא בצבע זהבהב, וכו'. וככל הנראה לסוג זה הכוונה כאן. והשווה: Pausanias, *Description of Greece*, with an English translation by W.H.S. Jones, London 1919-1966, II.3.3 Pausanias's *Description of Greece*, translation with a commentary by J.G. Frazer, London & New York 1898, ח"א, עמ' 570. דינאל שפרבר. ¹⁰ ראה: Daniel Sperber, *A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms in Rabbinic*

Literature, [Ramat-Gan] 1984 pp. 88-89

¹¹ שם, לעמ' 38 שו' 20: במקום "במספין" צ"ל "במספק". וראה תוספתא כפשוטה, סוטה, עמ' 627 לשו' 22, ועמ' 758 הע' 13.

¹² H. Rosenberg, "Fragment de Mishna au British Museum"

שם, שם, שו' 13-14 – ובדרון מרחיצין: בתוספתא ב"ב פ"א <ה"ד, עמ' 398, <שו' 12 <מהד' ליברמן, עמ' 130 <ובצונן (= ובצונם) וכ"ה בכל הנוסחאות, וכן גם שם נז ע"א.¹³

שם, שם, שו' 14 – (בתורת האדם ד"ו כבר מתוקן: ובדרום): נמחקו התיבות "כבר מתוקן: ובדרום".¹⁴

שם, ד"ה כן, למשל, ברור לי, שו' 6 – ברם ברור שאמרו: תלמיד חכמים: עיין <שו"ת ר' שמעון ב"ר צמח דוראן > תשב"ץ ח"א <אמסטרדם תצ"ח > סי' ל"ג.

עמ' כג, שו' 2-3 – וכ"ה באמת בכי"ל שם: אפילו תלמי' חכמ': וכן בשרי"ר <עמ' 170 > שו' 14: חכמ', שם <עמ' 284 > שו' 10, 11.

<שם, ד"ה וכן כתבו כמה פעמים בירושלמי יומדין וכו': ראה "שוב על כתב-יד לידן של הירושלמי", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 225-226 >.

שם, שם, שו' 8 – וכן הכתיב יומדין, גם בשרי"ר עמ' 149 שו' 3: שם <עמ' 199 שו' 19.

שם, ד"ה וידידי מר ח. ילון, שו' 1 – (עדיין לא יצא לאור): פרקי לשון <ירושלים תשל"א, עמ' 102 ואילך. ועיין גם תוספתא סוף נדרים בכי"ע, תוכ"פ שם, עמ' 499, הערה 36.

עמ' כד, ד"ה מלבד זה עלינו, שו' 13 – עיין לדוגמא בשבה"ל השלם סי' ט': <ועיין > מחז"ו <מחזור ויטרי, נירנברג תרפ"ג >, עמ' 51.

שם, הערה 1 – על מקום זה באו"ז: ועיין שם גם ח"א קט"ז ע"ד. וכבר העירו ע"ז ביאהרבוך הפרנקפורטי ח"ד <1906 >, עמ' 80 בהערה.¹⁵

עמ' כה, ד"ה והנה בלי ספק, שו' 11-12 – כן מעתיק הראבי"ה... את ברכת הילד מירושלמי שבת: ראבי"ה ח"א <עמ' 3 > 15 <15 > - 158 וכן מן התוספתא שם, עמ' 157-158, ועיין גם תשב"ץ קטן <לר' שמשון בר צדוק, ורשה תרל"ו, עמ' 92 סי' > תקל"ג <ג > - תקמ"ג.

ועיין שו"ת מהר"ם אלשקר <סביוניטה שי"ד >, סי' י"ח, וקדמות הזוהר לרד"ל <קדמות ספר הזוהר, ורשה תרמ"ז, ז ע"א >.

¹³ וראה תוספתא כפשוטה, ברכות, עמ' 1; שם, בבא בתרא, עמ' 330 לשורה 13.

¹⁴ ראה רמב"ן, תורת האדם, כתבי רמב"ן, מהד' ח"ד שעוועל, ב, עמ' קעה.

¹⁵ J. Wellesz, "Über R. Isaak b. Mose's Or Sarua"

שם, ד"ה כמו כן הוסיפו הסופרים גם את הפירושים לגוף הירושלמי: ועיין או"ז ח"ב סי' רפ"א <עמ' 128.¹⁶

שם, שם, שו' 4-5 – שלא הקול ממש היו שומעין אלא הברת קול: עיין ויכוח ר"י <רבינו יחיאל> מפריס, <מהד' ר'> מרגליות <לבוב [תרפ"ח], עמ' 17>. ועיין בהערת <ר"מ> גרוסברג להוצא' פי' ספר יצירה של ר"א <אבוסהל> דונש בן תמים <לונדון תרס"ב> ע"מ' <ל"ז הערה כ"ד.¹⁷ ועיין מחז"ו <מחזור יטרי, נירנברג תרפ"ג> עמ' 556.¹⁸

עמ' כו, ד"ה מעניין הוא, שו' 4 – והנה גם ברמב"ם: ודבריו נעתקו גם בשו"ת מהר"ם, לבוב <תר"ך> כ"ג ע"א, סי' ש"י.

שם, ד"ה אבל אין ספק, שו' 3-4 – יש אומר שיש בירושלמי עיר שיש בה חזירים פטורין מן המזוזה: ועיין שושן סודות <לר' משה בר' יעקב מקיוב [השני], קאריץ תקמ"ד> כ"ו ע"ב. ס' הקנה <על המצוות, לר' אלקנה בן ירוחם בן אביגדור, קראקא תרנ"ד> ל"ו ע"א, עיין תוספת ראשונים ח"ד, <עמ' 147>.

שם, ד"ה והנה הדברים מתגלים, שו' 3 – אין צריך דליפתח כוונתא לגובתא דמזוזה: עיין פרדס של <ח"י> עהרנרייך <בודפשט תרפ"ד> עמ' שס"א.

שם, הערה 1, שו' 6-7 – אלא על בית היד ובית החזה: ועיין בבלי גיטין י"ט ע"ב וברש"י שם ד"ה לבי ידיה ועיין פיה"מ <להרמב"ם>, סנהדרין פ"ז <מ"ו> <הוצ' > מנחם <גטליב > הנובר 1906, עמ' 26.

עמ' כז, ד"ה חוץ מספרי, שו' 2 – גם בפירוש מלאכת שלמה למשניות: ר' בצלאל אשכנזי, מלא"ש דמאי ספ"ב בהגהה, ועיין גי' כ"ל <ל' וכי"ר > LW¹⁹ <עמ' 311.²⁰

¹⁶ וזה לשון בעל אור זרוע, הלכות יום הכפורים, סד ע"ד: "ובירושלמי שלפני כתב כך... עכ"ל הירושלמי שלפני, וא"י [=ואיני יודע] אם הוא לשון ירושלמי או לשון פר"ח שנכתב בו".
¹⁷ וראה: תוספת ראשונים, ח"א, עמ' 188-189; מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 91; תוספתא כפשוטה, כפורים, עמ' 753-755.

¹⁸ במחזור יטרי: "בת קול אינו מלאך אלא מדת קול היא... ורב סעדיה פי' שהוא קורא בין ההרים והקול נענה לו מבין שביר ההרים והמערות שבסלעים". ומעיר שם רבינו בגליון: "בקטלוג של ספרי גינצבורג (זקס עמ' 38) פי' רב סעדיה כי בת קול דומה להברה הנשמעת בין ההרים והמערות שבסלעים כשארם מדבר". וראה יוניות ויונות בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 294.

¹⁹ Samuel Krauss, *Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, Berlin 1898-99.

²⁰ ראה תוספתא כפשוטה, דמאי, עמ' 229, לשו' 46. וראה גם "משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 325.

שם, ד"ה נוסף לזה, שו' 2-1 – ר' אלעזר אזכרי לירושלמי פסחים (פירושו למסכת ברכות...): ועיין מלא"ש פיאה פ"ד <מ"ח, שם מ"י, פ"ו <מ"ג, פ"ז מ"א, שם פ"ח מ"ו, דמאי פ"ב <מ"ד, פ"ד ה"א,²¹ שם מ"ב, שם פ"ו סמ"ב, <פ"ג > מ"ו, פ"ז מ"ג, שם תרומות פ"א מ"ד ד"ה ואם תרמו, שם פ"ב מ"א, שם מ"ב, פ"ד מ"י.²²

והוסיף רבינו בגליון התחתון: ר' משה פיזנטי: מלא"ש פאה פ"ו מ"י, דמאי פ"ד סמ"ה, שם פ"ז מ"א, כלאים פ"ו סמ"א, שביעית פ"ב מ"ג, פ"ז מ"א, פ"ח מ"ב, תרומות פ"א מ"ו, פ"ב מ"ה, פ"ג מ"ח, <פ"ה מ"א, פ"ט מ"ז, פ"י מ"ה>, חלה פ"א מ"א.²³

שם, שם, שו' 6 – שם מ"ה ד"ה רשב"ג: לאחר התיבה "רשב"ג" סימן רבינו להוסיף: ומ"ו ד"ה הספרים, והביא את המאירי והשיג עליו.²⁴

עמ' כט, ד"ה ולולא דברי רבותינו הראשונים ז"ל: כבר קדמני בזה בצפנת פענח פכ"א מה' איסורי ביאה הי"ז.

²¹ צ"ל "מ"א".

²² ראה "משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי" (לעיל, הע' 20), עמ' 313.

²³ ראה שם, עמ' 312.

²⁴ ראה שם, עמ' 313, ליד ציון 103 ובהערה.

ש ב ת

עמ' 5, ד"ה ועיין ילקוט תלים, שו' 1 – ומ"ש להלן ה"ב ד"ה גידול אמר:
עמ' 21.

עמ' 11, הערה 3, [עמ' 10], שו' 3 – בשיטת ר' יוסי במועד: נמחק "יוסי" ונ"ב
"יהודה".

עמ' 14, ד"ה עיין פירוש, שו' 2-1 – עמ' 17-18: במקום 17-18, צ"ל: 48-47.
שם, ד"ה במדות, שו' 2 – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 16, ד"ה פירשו המפרשים, שו' 4 – דהא צריכא: עיין ירוש' שבת י' סע"ג,
עירובין י"ט ע"א (למי נצרכה לר' יודה וכו').

עמ' 21, ד"ה ואולי גירסת כ"ל: אחרון אחרון: ועיין פאה ט"ו ע"ד:
אתא ר' יעקב בר אחא וכו', ולא אמר בשם ר' ינאי.

שם, ד"ה ונראה שמקום זה, שו' 4-5 – בהקדמתו לאגדות הירושלמי בעין יעקב
ח"ב: ועיין מש"ש >= מה שכתב שם< בתחילת סוכה, ועיין ג"כ מ"ש >=
מה שכתב< בהקדמה לירוש' ברכות, ובפ"י לירוש' בכורים סי' ל"ב ובפ"י לתענית
פ"ב רה"ן.²⁵

עמ' 24, שו' 3-4 – מובא במהר"ם חלאווה פסחים ק"ו א' וז"ל: והרב בעל
המאור ז"ל פירש: ועיין בהערתי בחי' ר' דוד בר"ר בונפיד לפסחים, >מהר'
אברהם שושנה, ירושלים תשל"ח< עמ' שס"ג הערה 13,²⁶ ודבריי שם הם במכתב
למו"ל ששאל אותי לברר את דברי הירושלמי.²⁷ >בעותק שלו העיר רבינו: "אימת
ראש הישיבה היתה עליו, ולא הזכיר את שמי".²⁸

²⁵ ראה "משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי" (לעיל, הע' 20), עמ' 321 הע' 152.

²⁶ ראה תצלום מס' 1.

²⁷ שם כתוב כך: "להבנת הענין על בוריו נביא בזה דברי חכם מובהק אחד שביאר דברי
רבינו בדברים הנכוחים...".

²⁸ ראה שם, פתח דבר, עמ' 7, וראה גם ט' פרשל, "ביבליוגרפיה של כתבי ר"ש ליברמן
ז"ל", ספר הזכרון לרבי שאול ליברמן, ירושלים תשנ"ג, עמ' 1 בסוף הערה 1.

שם, ד"ה הוון יתבין אכלין: עיין ברוך שאמר <לר' שמשון ב"ר אליעזר;
שקלוב תקס"ד> ט"ז ע"ד.²⁹

עמ' 26, ד"ה תו"כ ריש בחוקותי, שו' 2 – ר' מאיר אומר כל העוסק: מס' כלה,
<מ'> היגר <ניו יורק תרצ"ו, עמ'> 276.

עמ' 27, ד"ה א. לקמן פ"ו ה"ג, שו' 1 – הא במחט שאינה נקיבה חייב: וכ"ה
בפירוש ובפסקי רי"ד <על מסכת> שבת, <מהד' אהרן חיתריק, ניו יורק תשכ"ב>
עמ' קע"ב <לדף סא ע"ב>.³⁰

שם, שם – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 29, ד"ה רטנר מעיר, שו' 5-6 – שהטור גרס בבבלי ב"ק ט"ז א': שבעים
שנה (... וכת"י הגמרא, עיין דק"ס שם): ובמפתח ברכות כ' ע"ב, ועיין מ"ש
בגליון דק"ס במקומו.³¹

שם, ד"ה קמקמה וכו' – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 30, לפני ד"ה צבוע הזכר – תולעתא דסוסיא מתעבדא אורעי:
עיין זקס בייטראגע, ח"א עמ' 154 בהערה, שם ח"ב עמ' 92.³²

עמ' 31, ד"ה במנהיג: אמרי' ליה, שו' 3-4 – ובני ביתו פירושו אשתו:
ועיין תוספת ראשונים <א>, ברכות <עמ' 16, לעמ' 4> <שו'> 29.

עמ' 32, ד"ה בכי"ל: מתני' דשמואל, שו' 2 – ופירושה היא ש"תני שמואל:
כע"ז בירוש' פסחים, עיין להלן עמ' 440, ירוש' ע"ז, פ"ד ה"ד, מ"ד ע"א: מתניתא
דחזקיה פליגא עלי, וכן בברכות ד' רע"ג בכי"ל, שם פ"ו סה"ח, י' ע"ב.

עמ' 34, ד"ה ר' חיה רובה מפקד לר'ב: עיין רבינו יונה אבות <ברלין ואלטונא
תר"ח> פ"ג מ"ז, יט ע"א.³³

²⁹ שם: "ובירושלמי פ"ק דשבת בגמ' אם התחילו אין מפסיקין ר' מיאשא ור' שמואל בר
רב יצחק הוי יתבין ואכלי' פסחא מן כנישתא עולת אחת ענתה דצלותא קם לי ר' שמואל בר
רב ומצלי א"ל ר' מיאשא לא כן אלפין ר' אם התחילו אין מפסיקין ותני חזקיהו כל הפטור
מן הדבר ועושיהו נקרא הדיוט".

³⁰ פסקי הרי"ד, מהד' א"י ורטהיימר וא' ליס, ירושלים תשכ"ד, עמ' שטז.

³¹ שם, עמ' טו, להערה (ט) וכ"ה בטור או"ח סי' קכ"א, העיר רבינו כן: "וכ"ה במפתח
כ' ע"ב, ועיין סדור רב עמרם השלם ח"א <עמ' 276 הערה נ"ז, ובאבקת וכול לר' מכיר
מ"ב ע"ב (דפוס ירושלים) ובמגן אבות ח"ג ס"ד ע"א".

³² Michael Sachs, *Beiträge zur Sprach und Altertumsforschung*, Berlin 1852-1854,

1, pp. 154-155; 2, pp. 92-93

³³ בפירוש רבינו יונה שם: "לר' פנחס".

עמ' 35, שו' 3 – חייב אדם לטהר עצמו ברגל: עיין מאירי ר"ה <טז ע"ב, ד"ה וכן כל אדם חייב לטהר, מהדורת ר"א סופר, וין תרצ"ו, עמ' >³⁴ 41.

שם, שו' 5 – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 36, ד"ה בתנחומא בהעלותך, שו' 3 – וכן בה"ג הילדסהיימר: = נוה שלום, <רש"ז> טויסק, <מינכן תרל"ב, עמ' >³⁵ 58.

שם, ד"ה אבל בתנחומא, שו' 3 – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 37, ד"ה ונ"ל שגם ר' אליעזר, שו' 7 – מלאו אותה עד הסוף: עיין מ"ש אפיניוס בספרו על המשקלים והמדות עמ' 46 (בנוסח הסורי) ובמקור: ומחקה. ועיין לגרד סימיקטא II, 180,³⁵ ועיי"ש עמ' 170.³⁶

עמ' 38, שו' 1-2 – אפילו כבר נתמלאה בגזירות דרבנן עד הסוף... צריכים לחסר אותה: עיין אבות דר"ן נו"ב פ"א <מהד' ש"ז שכתר > ב' ע"א <ד"ה ועשו סייג... שלא יעשה אדם גדר יותר מן העיקר...>.

עמ' 41, שו' 4-5 – אסור בהנייה... עומד על גביו אסור לעשות בו סחורה: עיין שרי"ר <עמ' >³⁷ 307, וחורב ח"א <תרצ"ד >³⁷ עמ' 16.

שם, ד"ה וכן היתה הגירסא, שו' 2 – עוד אמרו בספר העתי' בשם הירושלמי דפ"ק דשבת: עיין גם דביר, ח"ב <תרפ"ג >³⁸ עמ' 232.

עמ' 42, שו' 1 – מתרגם את הפסוק: ויקח חמאה וחלב - ונסיב שמן וחלב: ועיין במבוא לפרקי דר"א להרד"ל, <ורשה תרי"ב > י"ב ע"ד ד"ה לשונו.

שם, ד"ה בא"י אוסרין חמאה, שו' 5 – ומשום בישולי גוים: עיין תוספתא ע"ז <פ"ד (פ"ה) הי"א > עמ' 467.³⁹

עמ' 44, ד"ה והנה לפנינו בירושלמי, שו' 4 – שנשנו במכשירין פ"ו מ"ו וכמו שפירש בפ"מ: <צ"ל > מ"ב <ולא מ"ו >.

שם, שם, שו' 9 – ובחליקא: ובחליקה.⁴⁰

³⁴ מהד' תל-אביב תשי"ח (ירושלים תשכ"ט), עמ' 157 ליד ציון 12.

³⁵ James Elmer Dean (ed.), *Epiphanius' Treatise on Weights and Measures*, the Syriac Version, Chicago 1935, p. 46; Paul de Lagarde, *Symmicta*, 2, Göttingen 1880, pp. 170, 180.

³⁶ רבינו כתב "470", אך צ"ל "170".

³⁷ דוב רוול, "החלופים בין בבל ובין בני ארץ ישראל ומקורות ההלכה של הקראים".

³⁸ אברהם מרמורשטיין, "חכם ופוסק איטלקי".

³⁹ וראה תוספת ראשונים שם, עמ' 195 ד"ה ולולא דברי רבינו.

⁴⁰ ראה תוספתא כפשוטה, נדרים, עמ' 456 לשורה 9.

<עמ' 45, ד"ה ועל מתנותיהן: ראה תוספתא כפשוטה, תרומות, עמ' 350 הע' 54.>

עמ' 47, ד"ה, ובשבלי הלקט, שו' 15 – עמ' עמו עליה: עיין ספרי נשא עמ' 12 ובשנו"ס שם.

עמ' 49, ד"ה ועצם העניין, <שו' 2-3> – להמנע [משתיית] מי נחשים וכו': עיין Hierozoicon ח"ב, עמ' 397 ואילך.⁴¹

עמ' 51, ד"ה והנה בשרי"ר, שו' 7-9 – אמר ר' לעזר העבודה שיכול... שהיה עוד בזמן הבית ולתקופתו מתאימה השבועה בעבודה: עיין תוס' כלים <פ"א ה"ו, עמ' 569 >שו'> 25.

שם, לפני ד"ה ואינו שונה אגדות – תני ר' ישמעאל את בת היענה זו ביצת הנעמית: עיין בבלי חולין ס"ד ע"ב ועיין מ"ש בגליון מדרש איוב בתחלתו.⁴²

שם, ד"ה בירוש' מו"ק, שו' 2 – כמאן דלא רגיל: ועיין קה"ר פ"ו-ט, וקה"ז שם עמ' 107. ובפסיקתא דר"כ קפ"ח ע"ב <מהדורת מנדלבוים עמ' 456>: מצות רגילות, אבל בסה"י לכבוד בלוי,⁴³ עמ' 88: מצות דגליות.⁴⁴

עמ' 52, ד"ה שעמדה פירוש, שו' 1 – ו"עמד" במובן זה רגיל בירושלמי ומדרשים: ירוש' סוכה פ"ה נ"ה רע"ב, שקלים פ"ד מ"ח ע"א, וכג"י כ"ל ושרי"ר <עמ' 130 >שו'> 16; ועיין דק"ס ב"מ <עמ' 168 הע' א'>.

עמ' 54, ד"ה וזה אומר הירושלמי, שו' 1 – ר' זעורא בשם רב אתקין להון: עיין ירוש' תענית פ"ד ס"ט ע"ב: מרוח ומתקנה. ועיין רמא"ש מבוא לסא"ר עמ' 120. ועיין שמו"ר פ"ב-ד'. ועיין תוספתא <עמ' 221 >שו'> 6,⁴⁵ ובבלי שבת קכ"ו סע"א וברש"י שם ובתוספ' שם ד"ה בין קשור ובתוספתא שם פי"ד <עמ' 131 >שו'> 9; ובפסי"ר קט"ו ע"ב.⁴⁶

⁴¹ Samuel Bochart, *Hierozoicon, sive Bipertitum opus de animalibus sacrae scripturae: cum indice septuplici...*, Londini: Excudebat Tho. Roycroft, impensis Jo. Martyn & Jac. Allestry 1663, V. 2, pp. 397 ff. יש גם מהדורות נוספות.

⁴² וכן כתב בתוספת ראשונים, שם, עמ' 234, לעמוד 635 בתוספתא, שו' 1.

⁴³ משה גסטיר, "מדרש הנסיעה", וזאת ליהודה – קובץ מאמרים... לכבוד יהודה אריה בלוי [= הצופה לחכמת ישראל, י], בעריכת צ' העוועשי ואחרים, בודפשט תרפ"ו.

⁴⁴ וראה הערות ר"ש ליברמן לפסיקתא דרב כהנא, מהד' מנדלבוים עמ' 476, לעמוד 455 שו' 8. וראה רי"ן אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 108 הע' 2.

⁴⁵ מהד' ליברמן, תעניות פ"ג (פ"ד) ה"ב, עמ' 341.

⁴⁶ ראה תוספתא כפשוטה, תעניות, עמ' 1119-1120, לשורה 65 ד"ה מתקנין. וראה שם הע' 63.

שם, ד"ה אין הגוי צריך הכן – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 64, שו' 1 – והוא "קורא" הוא "קירא" וכמו שפירש בק"ע: עיין זכס בייטראגע, ח"ב <עמ' 56 ואילך.⁴⁷

עמ' 65, שו' 2-3 – לית כאן, כלומר, סמי מכאן. וכשהוא מקיים את הדברים הוא אומר: אית כאן: מגילה פ"ב ה"ג <עג רע"ב>: לית כאן... אמר ר' יוסי (אוף) אית (עיין רטנר שם <עמ' 53) כאן. וכן בערלה פ"ג ה"ג, ס"ג ע"א. יבמות פ"י ה"ד, יא ע"ב; שבועות פ"ה <ה"א>, לו ע"א: לית כאן... ויהא כאן.⁴⁸ וכן צ"ל בכתובות פ"ו <ה"ז>, לא ע"א: [ויהא] כאן במתנה. ועיין עירובין פ"א י"ח ע"ד ולהלן עמ' 235 ומש"ש בגליון <בד"ה אמר ר' יוסה בי ר' בון>.

עמ' 66, ד"ה כס"ז לקמן, שו' 2 – ועיין גם תרומות פ"ח ה"ד: דמאי פ"ב ה"ג, כ"ב ע"ד.

עמ' 67, ד"ה עירובין פ"י ה"ה, כ"ו ע"א. ועיין שם סוף ה"ב, : במקום "ע"א" תיקן רבינו ל: "ע"ב", והוסיף לאחר "ה"ב": כ"ו סע"א.

שם, ד"ה א"ר שמואל בר רב יצחק – מפני גוים של סכנה: עיין תוס' ע"ז פ"א הט"ז, <עמ' 461>.

<עמ' 70, ד"ה הירושלמי אינו מעמיד... ועיין בספר הניר שנתקשה בזה. ראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 576 הע' 14, שם כתב רבינו "ואני מתקן בזה את דבריי בירושלמי כפשוטו, עמ' 70">.

עמ' 72, שו' 3 – הוה פריש, פירושו שאומנותו היתה פרישה לים: ועיין בפסיקתא דר"כ קל"ו ע"ב <מהד' מנדלבוים עמ' 298, ראה שם בהערות> והערתי בערוגות הבשם <א, לר' אברהם בר' עזריאל, מהד' א"א אורבך, ירושלים תרצ"ט> עמ' 254 <הע' 6>.⁴⁹

שם, בהערה – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 74, שו' 2 – באמצע ברייתא אחת והפסיקה לשנים: וכ"ה גם בירוש' שביעית ל"ה ע"ג, וכן בשרי"ר שם <עמ' 55 שו' 2>.

שם, ד"ה בדמאי פ"ב, שו' 1 – מה את בעי מר' שמואל בר רב יצחק: וכבר העירו כן בישורון של קבק <לכוב> תרי"ז חוב' ב',⁵⁰ עמ' 59. ועיין גם בפ"מ.

⁴⁷ זק"ש (לעיל, הע' 32), 2, עמ' 56 ואילך.

⁴⁸ בירושלמי: "לית כן... ויהא כן".

⁴⁹ וראה תוספתא כפשוטה, ברכות, עמ' 54 הע' 84.

⁵⁰ במאמר של שאול הכהן קצנלינזהן (פלאי), "חבת ירושלים (המשך)".

עמ' 80, ד"ה וא"כ מזה מוכח ברור ש"סלקת מתניתא" פירושו כמו "סליק פרקא": ועיין ב"ר סוף עמ' 1218 <פרשה צז (שיטה חדשה)>, ט>, כלומר, עלתה המשנה.

עמ' 81, שורה אחרונה – אבל איני יודע איך כלול מושג זה במלה מתוקים: כירוש' תרומות פ"ח ה"ה, מה ע"ג: והמתוק. חמרא מבשלא.

עמ' 82, ד"ה תמן תנינן הרוחץ במערה, שו' 3 – מה יעביד הדין סבורא דלא יליף ולא שימש: עיין במחז"ו <מחזור ויטרי, נירנברג תרפ"ג, עמ' 474, ומש"ש בגליון.⁵¹

שם, ד"ה נ"ל ברור, שו' 9 – דלא יליף ולא שימש: עיין בבלי סוטה כ"ב ע"א, תנחומא נצבים סי' א'.

<עמ' 83, ד"ה ר' אחא בר יצחק עאל מיסחי, וכו': ראה יוונית ויוונית בארץ-ישראל, עמ' 249.

עמ' 84, ד"ה ככ"ל אשכח תנא תני, שו' 2 – אשכח תני שואלין... וכ"ה אצל הראשונים: ועיין גם <בקטלוג> אהל דוד (ששון) <לונדון 1932>, ח"ב <עמ' 716 ע"ב.

שם, הע' 1 – עיין מ"ש בתרביץ ש"ב ס"א עמ' 100: צ"ל: 110.⁵²

עמ' 92, ד"ה מן מה דתנינן תמן טומנין בו: עיין ירוש' ב"ק פ"א ב סע"א.⁵³

עמ' 94, לפני ד"ה התיבון – עריכת הירדן: והשווה ἀκάφη, ⁵⁴ ועיין ערך ἀκλός I

שם, ד"ה התיבון – הרי נדיר יא דאשקלון: צ"ל: גרייאי (= ὁλκνεεωλκημένα <πλοία>, עיין Liddell and Scott ערך νεωλκείω, ⁵⁵ כלומר הספינות הנמשכות ליבשה, למה הן טהורות. ומתרג' וכו'. ואפשר שהכוונה לגוררים (= νεωλκεί,)

⁵¹ שם: "יש משניות שכת' בהן ודי לא יסבר קטלא קסמין". על התיבה "קסמין" מעיר רבינו זאת: "בכ"י מינכן: ודלא יליף קטלא חייב ודלא יסבר קטלא קוסמין. ואולי צ"ל: קטלא קטלין עיין אבות דר"ן נו"ב <פכ"ז, עמ' 56>, ועיין מ"ש בגליון הירושלמי כפשוטו <עמ' 82> קויפמן: לא יעבד קטלה קטלין". וראה ר"ש ליברמן, "עשר מילין", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 449-450, ובהערה 52 שם מפנה לכאן.

⁵² ראה "תיקוני ירושלמי א", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 169 ד"ה תענית. ⁵³ הכוונה לדברי הירושלמי שם, "כמה דתימר תמן השן אוכלת והגוף נהנה אוף הכא נהנה גופה", ב ע"ב (בדפוס קרוטושין ב' סוף ע"א), ורבינו רומז שייתכן שגם בבבא קמא צריך להיות "תבן, השן אוכלת" וכו', במקום "תמן השן אוכלת". רבינו לא חזר על הצעה זו באף מקום וגם לא סימן בירושלמי בבא קמא לתיקון המוצע. [פרופ' משה עסיס העירני שלדעתו רבינו חזר בו מהצעתו].

⁵⁴ ראה "הערות לפרק א של קהלת רבה", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 67.

⁵⁵ ראה: Henry George Liddell, Robert Scott, Henry Stuart Jones, *A Greek-English*

Lexicon 9, Oxford 1961, p. 1172

גורייא) <ש>מושכים את הספינה ליבשה ושוב שוקעים אותה במים.⁵⁶ ועיין ספר הישוב <א, ירושלים תשל"ח> עמ' 120.⁵⁷ ועיין להלן <עמ' 146 ומש"ש. ועיין רינגן texts עמ' 96.⁵⁸

שם, ד"ה הפירוש עדיין צ"ע, שו' 1 – והלא יורדי אשקלון: גוררי? ועיין שפיגל בסה"י לכבוד גינצברג <ניו יורק 1945>, עמ' 342-346,⁵⁹ פירלס עמ' 9.⁶⁰

עמ' 98, ד"ה גם שינוי נוסח זה, שו' 3 – תבלין זכר לתבן: ועיין מכילתא הורובין <עמ' 128 הערה 1, ורמא"ש ל"ז ע"א הערה כ"ג, וירוש' כתובות ל"ו ע"א. ועיין מ"ש Samatios B. Psaltes בספרו Grammatik der Byzantinischen Chroniken <Göttingen 1913> p. 75 ואילך.⁶¹

עמ' 100, ד"ה הא של שיער: עיין הגהות לבעלי הנפש להראב"ד (תודת שלמים <ונציה תק"א> מ ע"א).

שם, ד"ה באו"ז ח"א, שו' 9 – ועיין ירוש' סנהדרין: רבינו הוסיף לפני "סנהדרין": חגיגה רפ"ב.

עמ' 101, ד"ה רטנר לא העיר, שו' 1-2 – ר' בון בר' חייא קבורתיא: עיין פירלס Etym. St. עמ' 8 בהערה.⁶²

<עמ' 102, ד"ה עיין מ"ש החכם יעקב ברילל: ראה יוונית ויוונית בארץ-ישראל, עמ' 92, ליד ובהערה 52.>

<שם, ד"ה רבנן דקיסרין אמרין פרוש טוק טקלין: ראה תוספתא כפשוטה, סוטה, עמ' 767, לשו' 80-81, וביחוד שם, הע' 46.>

⁵⁶ ראה "הערות לפרק א של קהלת רבה" (לעיל, הע' 54), עמ' 67-68. [רבינו הציע שם לתקן ל"גורייא" במקום "נדיריא", דהיינו גוררי הספינות. ואולם ראה בספרי *Nautica Talmudica*, Ramat-Gan - Leiden 1986, עמ' 78-80 הע' 6, שאין צורך בתיקון הגירסא ופירוש המילה the sloping slips, שעליהם גוררים את הספינות. וראה גם בספרי, תרבות חומרית בארץ-ישראל בימי התלמוד, א, ירושלים תשנ"ד, עמ' 163-168. דניאל שפרבר.]

⁵⁷ ראה "הערות לפרק א של קהלת רבה" (לעיל, הע' 54), עמ' 67 הע' 113.

⁵⁸ Théodore Reinach, *Textes d'auteurs grecs et romains Relatifs au Judaïsme*, réunis, tr. et annotés, Paris 1895

⁵⁹ Shalom Spiegel, "Noah, Daniel, and Job...", *Louis Ginzberg Jubilee Volume*, New York 1945, pp. 342-346. וראה לעיל, המובא בהערה 54, עמ' 68.

⁶⁰ Joseph Perles, *Beiträge zur Rabbinischen Sprach und Altertumskunde*, Breslau 1893

⁶¹ הדפסה חדשה: Göttingen 1974.

⁶² Joseph Perles, *Etymologische Studien*, Breslau 1871. וראה: ר"ש ליברמן, "תיקוני ירושלמי ג'", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 184: αἰσθητικόν; "שש מלים מקהלת רבה", שם, עמ' 499 ובהערה 20 בעמוד 504.

<עמ' 104, ד"ה סך שמן, וכו': ראה "מסכת כלה, מהדורת מ' היגער", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 554, ד"ה שם עמ' 339; תוספתא כפשוטה, שבת, עמ' 277-278.⁶³>

<שם, ד"ה ציפוראי... כנישתא דבבלאי, וכו': וראה "כך היה וכך יהיה" – יהודי ארץ-ישראל ויהדות העולם בתקופת המשנה והתלמוד", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 334.>

שם, ד"ה סדרא רבה פירושו בית הכנסת הגדול: עיין <ח' ילון> קונטרסים <לענייני הלשון העברית, תרצ"ח-תרצ"ט> ש"ב <שנה ב' עמ' 4 ה[ע] 6, שם עמ' 7.⁶⁴>

עמ' 105, ד"ה עיין הגירסא ביבמות, שו' 1 – ולא ידעתי פירושו לפי הגירסא שלפנינו: הפירוש הנכון אצל יצחק ווארטסקי, לשון המדרשים <ירושלים תש"ל>, עמ' 174 ואילך.

עמ' 106, ד"ה ר' אבון בשם רבנין דתמן: עיין בשאלות שבסוף ס' העצמים <לר' אברהם אבן עזרא> הוצ' <ר"מ> גרוסברג <לונדון תרס"א> עמ' מ"ז.

עמ' 111, שו' אחרונה: אמר ר' מנא עד הוות וכו' – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 112, ד"ה בשרי"ר: דני דנו: רבינו מתקן ל"דנווי".⁶⁵

שם, לפני ד"ה ר' לעזר עאל לפונייה – תני ר' ליעזר בן יעקב וכו': עיין הכותב לעין יעקב סוף מגילה <בכותרת "תוספות, ד"ה מנין שמשמשין בבת קול", בדפוס וילנה לט ע"א>.⁶⁶

עמ' 113, לפני ד"ה ר' יוחנן הוה עבר – בר קפרא הוה איעלל לחדא קרייא וכו': כל העניין בהכותב לעין יעקב בבלי סוף מגילה <בכותרת "תוספות, ד"ה מנין שמשמשין בבת קול", בדפוס וילנה לט ע"א>.⁶⁷

⁶³ ראה שפרבר, The City (לעיל, הע' 2), עמ' 60-63, 72 הע' 55.

⁶⁴ וראה גם חנוך ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 419.

⁶⁵ ראה: תוספתא כפשוטה, שבת, עמ' 92 לשורות 3-4, ד"ה האומ' דני דנו; "משהו על השבעות בישראל", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 95; "דרכי האמורי", הרקע הכנעני-בבלי <Some Notes on Adjurations in Israel>, Texts and Studies, pp. 27-28 [וראה: "אבישור", מוגשים לו במלאות שבעים וחמש, בעריכת ח' רבין ואחרים, ירושלים תשל"ט, עמ' 21-23; ד' שפרבר, מנהגי ישראל, א, ירושלים תש"ן, עמ' לג הע' 7].

⁶⁶ ראה בהערה הבאה.

⁶⁷ ראה יוונית ויוונית בארץ-ישראל, עמ' 295-296, ובעיקר בהערה 26 שם.

<עמ' 115, ד"ה קריב למכסה, וכו': ראה יוונית ויוונית בארץ-ישראל, עמ' 114.

עמ' 116, ד"ה אמר ר' חנינא בריה דר' אבהו כבח צי ימיו של עולם:
ועיין הצופה ההונגרי, ח"ה <1921, עמ' 198.⁶⁸

עמ' 118, ד"ה בגינזי שכטר, שו' 4 – רוב מוכנס תרומה - תרומה: ועיין מ"ש
בתוספ' <כלים בבא קמא פ"ו הי"ט, עמ' 576 >שו' <31.⁶⁹

עמ' 121, ד"ה ד. הירושלמי אינו מפרש את הביטוי "מלאכות הרבה מעין מלאכה
אחת" כמו הבבלי: ועיין כריתות פ"ד סמ"ב.

עמ' 129, שו' 3 – הגירסא היא "ש תין", אבל גירסא זו: ועיין המשך הירושלמי
במלא"ש ריש מכשירין.

<עמ' 134, ד"ה בערוך הנ"ל, וכו': ראה הערת רבינו בחסדי דוד, טבול יום פ"א,
עמ' רמז, הערה 9.

<עמ' 137, ד"ה טריקסימון, וכו': ראה תוספתא כפשוטה, תרומות, עמ' 341,
<לשורה 16.

עמ' 138, ד"ה גמרה מלאכתה משם מכה בפטיש: . עיין כנה"ג >= כנסת
הגדולה <של >יצחק <סובלסקי ש"א (תר"ן) ח"ב, צד 26 >ספר ב', אליהו דוד
רבינוביץ-תאומים, "הלכות גדולות, י"ד תשובות ופסקי דינים המצויים ושכיחים".

<עמ' 139, ד"ה בכי"ל: כד מקלע משם בונה, וכו': ראה תוספתא כפשוטה,
מעשרות, עמ' 677, ד"ה היה עתיד לקלע בשום.

עמ' 145, ד"ה בשרי"ר משיח, שו' 4 – והנכון הוא אזין (= אזי): עיין ביאהרבוך
הפרנקפורטי, ח"ב <1918, עמ' 129.⁷⁰

שם, ד"ה תלש מן המיתה חייב תלישתה זו היא גיזתה: ועיין ה' בכורות
להרמב"ן <ליוורנו תקנ"ד >פ"ג (י"ח ע"ב <בדפי הרי"ף >) נ"ז ע"א.

עמ' 146, ד"ה בשרי"ר: "ההן דמגפר, <שו' 3 – עיין יסטרוב ערך אליקה ומלוניס
יוניים: עיין Athen. V. 207 b (ח"ב <עמ' 436) ⁷¹ ועיין לעיל <עמ' 94 ומש"ש.

⁶⁸ אלכסנדר מארכס, "מאמר על שנת גאולה (יוצא לאור מתוך פי"א אבות כ"י)".

⁶⁹ ראה תוספת ראשונים, שם, עמ' 23 לשורות 30/31.

⁷⁰ J.N. Epstein, "Ein Fragment der hebräischen Halachot Pesukot" = רי"ן אפשטיין,

"קטע מן התרגום העברי של 'הלכות פסוקות'", מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות,
תרגמה צפורה אפשטיין, ערך ע"צ מלמד, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 256.

⁷¹ Athenaeus, *The Deipnosophists*, with an English translation by Charles Burton
Gulick, 2, London 1951-57, p. 436. [ראה גם שפרבר, *Nautica Talmudica* (לעיל, הע' 56),

עמ' 80, 133, ערך "אליקה"; שפרבר, תרבות חומרית בארץ-ישראל (לעיל, שם), עמ' 167.

<שם, ד"ה המיינטון וכו': ראה הערות ר' שאול ליברמן, בפסיקתא דרב כהנא, מהד' מנדלבוים, ניוארק תשכ"ב, עמ' 474, לעמ' 196.>

עמ' 147, ד"ה תוספתא כלים, שו' 3 – "שה שאילו במחט: ועיין פסיקתא דר"כ פ"ז ס"ג ע"א הע' כ"ד, ועיין מ"ש בתס"ר ח"ג עמ' 63 ובגליון שם.⁷²

עמ' 148, ד"ה בד"ח שתי אותיות, שו' 1 – אבל בא"י אמרו: אותות, במקום אותיות: עיין "ציון" של יוסט ש"ב <פרנקפורט תר"כ>,⁷³ עמ' 5 הע' 4. וורטהיימר מבוא למדרש חסר ויתר עמ' 3,⁷⁴ רטנר <אהבת ציון וירושלים, מסכת פאה >עמ' 15.

עמ' 149, ד"ה בכי"ל כותב, שו' 3 – ועיין רטנר: ולעצם הפירוש עיין מאירי ק"ד ע"ב <מהד' י"ש לנגה, עמ' 401> ד"ה כתב א"א בטבריא ובפיר <ש"י> בבבלי שם ק"ד סע"ב.⁷⁵

עמ' 151, ד"ה מהו לשותותן בכרך אחד: ἀμυστί, עיין מ"ש בגליון אבא גוריון צד 11.⁷⁶ ועיין פלוטרך כרך ב' (אנגלית) <עמ' 269.⁷⁷

שם, ד"ה מהו לשותותן מ פוס קין: עיין אבא גוריון הנ"ל.

עמ' 152, ד"ה כלומר ביין של שביעית, שו' 2 – שעניים אוכלים אחר הביעור: עיין ר"ש סיריליאן שביעית קנ"ו ע"ב.

עמ' 153, לפני ד"ה אמר ר' יוחנן – דמורייסא ... דבש: עיין מס' כלה הוצ' <מ'> היגר <ניו יורק תרצ"ו> עמ' 330.

<שם, ד"ה אמר ר' יוחנן, וכו': ראה ספרי זוטא, ניוארק תשכ"ח, עמ' 101.>

שם, בהערה 1 שו' 8-9 – באו ולמדו תורה דאיממין: עיין <יה"ש (=יהושע השל שור), "בקורת ספר ערך מלין", <החלוץ ח"ב >תרי"ג, עמ' 139 <ערך "אמטין">.

⁷² שם, כלים ב"מ פ"ט, שו' 10 החוט שהשילו למחט וכו': "ועיין גם לעיל מע"ש פ"ב רה"י"ח בכי"ע. ובפסיקתא דר"כ פ"ז ס"ג ע"א הע' כ"ד".

⁷³ שלמה זלמן גייגר, "מדרש סופרים".

⁷⁴ כעת גם בתי מדרשות, ב, ירושלים תשט"ו, עמ' רה.

⁷⁵ וראה תוספתא כפשוטה, שבת, עמ' 177-178 לשורות 39-40.

⁷⁶ מדרש אבא גוריון, ספרי דאגדתא על מגילת אסתר, מהד' בובר, וילנה תרמ"ז. בהערה קס"ג מביא בובר גירסא "המנינו" ומעיר עליה "ופ' בלשון יוני ורומי מין מדה חצי ההין", ורבינו מעיר בגליון שם: $\kappa\omicron\tau\acute{\omicron}\lambda\eta = \eta\mu\acute{\iota}\nu\alpha$ ועיין כריקליס 343 <Charicles: or, illustrations of the private life of the ancient Greeks, with notes and Excursuses from the German of Prof. Wilhelm Adolf Becker, translated by the Frederick Metcalfe, London, 1895>.

⁷⁷ Plutarchus, *Qaest. Gr.* 2 וראה תוספתא כפשוטה, פסחא, עמ' 541-542, לשורות 76-77.

עמ' 154, ד"ה באסתר רבה, שו' 7 – אמר להם לא דברה תורה במתים: עיין אבות דר"ן <נו"א> ספ"ל עמ' 90.

שם, לפני ד"ה בהין עתיקי – בדם עטלף שנו: עיין בבלי <שבת> ע"ח ע"א רש"י ור"ח שם וערוך ערך כרשתינא.⁷⁸

עמ' 155, ד"ה במלאכת שלמה מעתיק, שו' 3 – כמה דאית לכון כל האוכלין מצטרפין לגרוגרת: רבינו ממשיך את המשפט "כן אית לי"⁷⁹ כל המשקין, ומעיר: "ועיין תוס' מעילה פ"א <הכ"ט, עמ' 559>: לשפיכת שבת ובח"ד שם".⁸⁰

עמ' 156, ד"ה מהו חרסית חוורה: וכן בירוש' מע"ש פ"ה ה"א <נה ע"ד>: בחרסית בחיורא.

עמ' 158 לפני שו' 1 – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 160, ד"ה ובאמת במדרש, שו' 1 – ענעלאו עמ' 446: צ"ל: 246.

עמ' 161, ד"ה פירש בפ"מ שמשנתנו, שו' 1-3 – שהירושלמי גרס במשנה מניין לפולטת שכבת זרע ביום השלישי שהיא טהורה, כמו שהוא בספרים ישנים: ובמחברת הערוך לר"ש פרחון <פרסבורג תר"ד> ערך גצל.

עמ' 166, ד"ה בכי"ל: מה שלא שימשתה, שו' 3-4 – זכיתה מימרינה יקים תזכי מימרינה מיתב: ועיין וויכוח להרמב"ן הוצ' ש"ש => שטיינשניידר, שטעטין תר"ן <י"ג ע"א. ועיין מ"ש ביאהרבוך הפרנקפורטי ח"ו (1908) עמ' 94 ואילך, בבלי חולין נ"ד ע"א.⁸¹

שם, ד"ה ומודה ר' שמעון באסורי הנייה: עיין מ"ש בתס"ר נגעים <פ"ז ה"ב, עמ' 626 <שו'> 21, <ח"ג, עמ' 195-196>.

<עמ' 167, ד"ה הכוונה היא לסוף הברייתא כלים וכו': ראה הערת רבנו בחסדי דוד, כלים ב"ב פ"ד, עמ' קנז הערה ג.>

עמ' 171, ד"ה ולפי זה נ"ל, שו' 2 – "אית לך פטור": עיין ירוש' פסחים פ"ח, ל"ו רע"א, להלן פט"ז סה"ד, ט"ו ע"ד, עירובין פ"א, י"ח ע"ג: וכא מה אית לך. ועיין ברכות פ"ב הוצ' לונץ <ירושלים תרע"ח> כ"ב ע"א, אות י'.

⁷⁸ וראה תוספתא כפשוטה, שבת, עמ' 116 ד"ה ובבבלי שבת שם.

⁷⁹ בירושלמי: "לן".

⁸⁰ וראה תוספת ראשונים שם, עמ' 290 לשורה 10.

⁸¹ Heinrich Ehrentreu, "Sprachliches und Sachliches aus dem Talmud" [= ח' ארנטריו, עיונים בדברי חז"ל ובלשונם, ירושלים תשל"ח, הפרק "שמשת את ר' עקיבא עומדות מה שלא שמשת ישיבות", עמ' רכג-רכה].

עמ' 178, ד"ה כך אנו אומ': עיין מחזיק ברכה להחיד"א <ליוורנו תקמ"ה>, אוח' תרס"ד ס"ק ב' (קכ"א ע"א). ועיין אהבת דוד שלו <ליוורנו תקנ"ט> דרוש ה', כ' ע"ג.

שם, ד"ה עיין גירסאות הראשונים, שו' 5-6 – וכנראה פירש כאן בניהותא: וכן פירש בשבלי הלקט <לר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא, מהדורת ש' בובר, וילנה תרמ"ז> סי' שס"ט, עמ' 332.

עמ' 179, הערה 1 – ובכל מקום שנאמר כי נן אמרין בירושלמי בלשון אתמהא נאמר: ועיין מאירי כתובות <מהד' א' סופר, ירושלים תש"ז, עמ' 116> <ליד ציון ט>.

עמ' 180, ד"ה החולה חייב, וד"ה עיין גליון הש"ס: ועיין היטב ברמב"ן <שבת> צ"ג ע"א מ"ש בשם הרמב"י.

עמ' 181, שו' 2 – ונראה שאין זו שיטת גמ' שלנו: ועיין מאירי יומא מובא בשיח יצחק <לר' יצחק יוסף נוניס-ויס, ליוורנו תקכ"ו> קל"ד ע"ג, ועיין חיים שאל, <ח"ב, חיד"א, למברג תרמ"ו> סי' מ"ב <אות> כ"ד <דף מ ע"א>. ועיין מאירי הנדפס פ... <מהד' א' הירשנזון, ירושלים תרמ"ה> ע"ו ע"א <לדף פד ע"ב, ד"ה מפקחין פיקוח נפש בשבת>.

<עמ' 185, ד"ה סכין אלינתינן, וכו': ראה תוספתא כפשוטה, דמאי, עמ' 203, לשו' 59-60>.

עמ' 186, לפני ד"ה אמר ר' ירמיה – הדא גומרתא סכנה: עיין מ"ש במאמרי The Martyrs, עמ' 433.⁸²

שם, ד"ה רטנר מעיר: "וכ"ה בע"ז פ"ב ה"ב... ונותנין עליה רומץ בשבת: אבל עיין אוה"ג שבת (הפירושים) עמ' 19.

עמ' 187, ד"ה המלים: "כד נפיק", שו' 4 – אמר ליה נחא הוה לי אלו: עיין כריזוסטומוס <Johannes Chrysostomus> בנאומו נגד היהודים נאום ח' ס' ה', (כ"ב 501).

<שם, ד"ה וברות רבה, שו' 2: אנליפתין, וכו': ראה יוונית ויוונית בארץ-ישראל, עמ' 159; <קצת הערות לתחילת רות רבה>, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 51>.

⁸² "The Martyrs of Caesarea", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire* 82 *Orientalis et Slaves* 7 (1939-1944), p. 433 [במאמרו "רדיפת דת ישראל", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 348-380, אינו דן במקור שלנו].

עמ' 188, ד"ה אייתון ליה מן זכרותה דדורי ושתה: עיין טרטוליאן⁸³ De VX idolatria (Ph I, 761) ומ"ש בגליון פילוסטרוטוס <Philostratus>. וכתב עוד: עיין מ"ש על כ"ז בQJR חל"ו (1946), עמ' 321.⁸⁴

עמ' 190, ד"ה בכי"ל טריח, <שו' 2> – <ע"י שהפה טריח>: בס' העתים <לר' יהודה בר ברוזילי אלברצלוני, קראקא תרס"ג> עמ' 290: שהפה סריח וכו'. וכן נכון, עיין שה"ש רבה פ"ד, ד', כ"ד ע"ד: אותו פה סרוח שחירף וגידף וכו'. וכן בסורית סריח (Vicious, Vitiat). ובערכין ט"ו ע"ב: מה תקנתו של מספרי לשון הרע, אם ת"ח הוא יעסוק בתורה. ובמדרש תהלים ספל"ט: שלא נתן הקב"ה לישראל את התורה אלא שלא יתעסקו בדברים בטלים ולא יעסקו בלשון הרע. ועיין ק"ע כאן.

עמ' 191, ד"ה אמר לה אימא שובתא היא: זהו לחש של עם קדוש. אבל הגויים: Γραῦν μήτε πολλά λαλεῖν, μήτε πολλά πίνειν πῖτον κόψας βάλε αὐτῆς εἰς τ[ὸ] κράμμα⁸⁵ Preisendanz, 2, p. 7 (VII 174):

עמ' 192, ד"ה שכך הוא מתיר להדיח כבשים: ועיין מלא"ש נדרים פ"ו מ"ג.

שם, ד"ה בקטע של אפשטיין, שו' 1 – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 194 הערה 2 – אבל כבר העיר במאור עינים... מדרשות אמונה או אמנה עיי"ש: עיין מ"ש בגליון מאור עינים <לר' עזריה (מן האדומים) די רוס, וילנה תרכ"ו> עמ' 205.⁸⁶

עמ' 195, ד"ה בקטע של המדרש, שו' 7-8 – מצילין תיק הספר עם הספר... מצילין לאלישע אחר: ועיין בה"ג ד"ב <דפוס ברלין> עמ' 4 (= נוה שלום <רש"ז> טויסיק <מינכן תרל"ב, עמ' 58>): עד שבא תיק שלה. ומי היה זה זה משה רבינו וכו'. ועיין סנהדרין צ"ט ע"ב: דרופתקא דאורייתא. ועיין תוספות ערוך השלם קנ"ב ע"א ערך דרפתק ועיין הלכות קצובות מרגליות עמ' 61 בהערה.

⁸³ ראה: Tertullianus, *De idololatria*, translation and commentary by J.H. Waszink and J.C.M. van Winden, Leiden 1987

⁸⁴ "Torah Shelema" (Review), *JQR* 36 (1946), p. 321 [= *Texts and Studies*, p. 305]

⁸⁵ Karl Preisendanz, *Papyri Graecae Magicae* [= *PGM*], *Die griechischen*

Zauberpapyri, 1-2, Leipzig 1928-31. תרגומו [מאת פרופ' ד' שפרבר]: "To Keep an old woman from either chattering or drinking too much: Mince some pine and put it in her mixed wine"; ובעברית: "כדי לשמור שאשה זקנה לא תפספס או תשתה יותר מדי: רסק קצת אורן ותן אותו ביין המעורב שלה". וראה תצלום מס' 2.

⁸⁶ על המשפט במאור עינים "דע כי המדרשים על שלשה דרכים" וכו', העיר רבינו כ"ז [כל זה] נדפס עכשיו באריכות באהל דוד, <David Solomon Sassoon, London 1932>, ח"ב <עמ' 743>.

- עמ' 206, ד"ה בהקדמה לאו"ז, שו' 5 – ראה להלן, עמ' 525.
- שם, שו' 5-6 – וכן בפתיחה להמאירי... כל תורה שאין לה אב אינה תורה: וכן בפ' למשלי ד' ז'⁸⁷.
- עמ' 207, שו' 1 – והוא פירש לשני שביעית - לשנים של שביעית: עיין תוספתא כלים ב"ק פ"א ה"ז, עמ' 569 שו' 33.
- <עמ' 210, ד"ה א"ר יוסי בר' בון מן קושיי מקשי לה, וכו': ראה "הערות לקטע ירושלמי סנהדרין", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 260 הע' 2.>
- עמ' 211, ד"ה עיין מפרשים, שו' 3 – וכן ביבמות פ"ח בכ"ל: ועיין רמב"ן <יבמות> רפ"ח שם <ע"א, ד"ה מתני' הערל>. ועיין <מלון> בן יהודה, ערך חלובה.
- עמ' 214, ד"ה בכ"ל: כמין חיק וכו': עיין מ"ש בתס"ר ח"ג <עמ' 90 >לשו' 31/32>, ועיין תנחומא בוכר תצוה <עמ' 98 הע' כ"ט>.
- <עמ' 215, ד"ה כבר העירותי וכו': ראה ירושלמי נזיקין, עמ' 165 הע' 3.>
- שם, ד"ה כל זה, שו' 3 – ועיין גם מאירי: ועיין מונטסשריפט חמ"א <1897, עמ' 586 ועיין ר"ח ביצה ל"ח ע"א.⁸⁸
- <שם, ד"ה אמר ר' ינאי קרוח קריחה, וכו': ראה יונית ויונות בארץ-ישראל, עמ' 83.>
- שם, בהערה שו' אחרונה – ראה להלן, עמ' 525.

⁸⁷ פירוש על משלי, לר' מנחם המאירי, מהד' מ"מ משי זהב, ירושלים תשכ"ט, עמ' מה.

⁸⁸ David Simonsen, "Erklärung einer Mischnastelle"

עירובין

עמ' 219, ד"ה ברשב"א הנ"ל, שו' 1 – ר' אושעיא אמר ד' טפחים: עיין ירוש' כלאים ל"ד רע"ד.⁸⁹

עמ' 220, ד"ה בק"ע הגיה: היה שם תל, ונעלם ממנו: עיין פסיקתא רבתי הוצ' רמא"ש קל"א ע"ב. ותוספתא פ"ז (פ"ה) ה"ד,⁹⁰ סה"י לכבוד גינצבורג (אנגלית) <עמ' >345.⁹¹

עמ' 221, ד"ה צ"ל: א בר (=אביר=אור): עיין בבלי ט"ו ע"א, כ"ב ע"א.

שם, שם, שו' 5-6 – ובאמת צ"ל: אבירה (=אוירה): ועיין אהצו"י כלאים עמ' 39 ועיין תרביץ ש"ב <עמ' >165 הע' 10.⁹² ועיין מ"ש בסה"י לכבוד מרכס, עמ' רפ"ו.⁹³

עמ' 224, המפרשים נדחקו, שו' 2 – הלכה כדברי האומר בשני פסים ואני אומר בפס אחד: צ"ל: ורבי.

עמ' 225, לפני ד"ה כמה חצירות – שמואל... ולעיתה בתריה מ' זימנין: כע"ז בירוש' גיטין פ"ו ה"א, מ"ז ע"ד.

עמ' 235, לפני ד"ה תיפתר במשוכין – אבני הבניין היוצאות מן הבניין וכו': עיין ר"ח סוכה י"ט ע"א.

שם, ד"ה אמר ר' יוסה בי ר' בון ואפילו תימר כן: לפני התיבה "כן" נסמן בצידה "צ"ל: אית".

עמ' 238, לפני ד"ה מה ספר מיוחד – שכתב על זכרותו של קרן וכו': עיין מגן אבות <לר' שמעון בר' צמח דוראן, ליוורנו תקמ"ה> ח"ג, נ"ח ע"ב; דרשת הרמב"ן לר"ה, <מהדורת ז' שוורץ, ואיצן תרפ"ב> עמ' 15.⁹⁴

⁸⁹ כנראה הכוונה לשביעית פרק ג [ה"ד], לר רע"ד.

⁹⁰ תוספתא עירובין, מהד' ליברמן, פ"ה (כ"ע פ"ז), עמ' 111 שו' 9, וראה תוספתא כפשוטה, שם, עמ' 387 לשורות 9-10.

⁹¹ שפיגל (לעיל, הע' 59).

⁹² יוחנן לוי, "שרידי משפטים ושמות יוניים בספר היכלות רבתי", ת"ש [= עולמות נפגשים, ירושלים תש"ך].

⁹³ "לשרידי החדשים", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 218; וראה "חשבון אותיות", שם, עמ' 525.

⁹⁴ כתבי רמב"ן, מהד' ח"ד שעוועל, א, עמ' רכט.

שם, ד"ה לעניין כלאים... מארבע ועד עשר: עיין ראב"ד בתו"כ <מהד' א"ה וייס, וינה תרכ"ב> ס"ו ע"ב.

<עמ' 239, הע' 1 לעמוד 238, ד"ה ואין בזה שום דוחק, שו' 1 – וממש כעין זה גם בירוש' חלה וכו'.⁹⁵>

עמ' 249, ד"ה המפרשים נדחקו, שו' 4 – כלומר חגר אותה על שניהן: וכן בירוש' כלאים <פ"ה ה"ד> ל ע"א: והוא שתהא האמצעי עגולה ירק. וכן במשנה פרה פ"ה מ"ז: שאינן עגולין כלי... שהם עגולים כלי.

שם, ד"ה בכי"ל ואשת קנים, שו' 1 – ועיין מ"ש לעיל: ועיין מ"ש בתוספתא כפשוטה ח"ב, <שביעית> עמ' 523.⁹⁶

<עמ' 250, ד"ה עיין לעיל פ"א ה"א (קרוב לסופה) י"ח ע"ד: ראה קונטרס תיקונים והשלמות לתוספתא סדר מועד, נויארק תשכ"ב, עמ' 2, ד"ה ח"ג, עמ' 317, שו' 48-49.>

עמ' 251, ד"ה כלומר, שו' 1-2 – הוא שיעור קבוע: כשיעור הזה: וכס"ז פ"א פ"ו סה"א י"ט ע"ב. ועיין ב"מ פ"ד רה"ג, ובנתיבות ירושלים שם. ועיין מ"ש בתוכ"פ עירובין עמ' 313, ומ"ש בגליון שם.⁹⁷

עמ' 252, ד"ה בפ"מ הגיה, שו' 2 – אינו צריך: ועיין ספרי דברים פי' ט"ז ובהערת רמא"ש <שם> הערה ז'. ועיין גם מ"ש בתוספתא <עמ' 147 שו' 9/10 > = <תוספת ראשונים, ח"א, עמ' 155>, ועיין להלן פסחים פ"ב <ה"ד>, כט ע"ב: לא צרך השונה להוציאן ממושב, וכן בירוש' יבמות פ"ח <ה"א>, ח' סע"ג: לא צרכו ללמד זה מזה; שם פי"ג <ה"ב>, י"ג ע"ג: איזו היא קטנה שהיא צריכה להתגרש (ובנוע"י הגיה: יכולה) ועיין מ"ש בגליון הירוש' גיטין <פ"ו מ"ב, מז ע"ג>⁹⁸, ובמשנה שם פ"ו מ"ב, בהוצ' לו, קיפמן וד"נ.⁹⁹ ועיין גם מגילה פ"א <הי"א>, ע"ב ע"ד. ועיין <ר"מ> מרגליות, הלכות קצובות <ירושלים תש"ב> עמ' 26, ועיין מ"ש בפירושי לתוספתא מע"ש פ"ה הט"ז > = <תוספתא כפשוטה,

⁹⁵ וראה תוספתא כפשוטה, חלה, עמ' 804, ליד ציון 2.

⁹⁶ וראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 316 הע' 74.

⁹⁷ שם, ליד ציון 61: "ועיין ירושלמי פ"א פ"ח רה"ו, כ"א ע"א: ר' יונה פתר מתני' ביותר מכשיעור (כלומר אם היה מציל) אבל בלא כך מתניתין ברישא כשיעורא". וראה גם ד' זלוטניק, "הערות הגר"ש ליברמן לתוספתא סדר מועד ותוספתא כפשוטה (חלק ג) שבת ועירובין", ספר רפאל, בעריכת י"א הלוי מובשובין, ירושלים תש"ס [= סיני כג-קכד], עמ' רלט.

⁹⁸ שם (הוצאת האחים שולזינגר, ניו-יורק תש"ט), על המשפט "אי זו היא קטנה שהיא צריכה להתגרש", סימן רבינו את התיבה "צריכה", וכתב בגליון "עיין מ"ש במשנה". ועל המשנה שבירושלמי שם, על המשפט "אינה יכולה להתגרש", סימן את התיבה "יכולה", וכתב בגליון "במשנה הוצ' לו, קיפמן, ד"נ: צריכה. ועיין מ"ש להלן מח ע"א (סה"ב)".

⁹⁹ ראה תוספתא כפשוטה, שם, עמ' 855 הע' 18.

מעשר שני, עמ' 785 הע' 35;¹⁰⁰ ועל יכול שפירושו צריך עיין ירוש' דמאי פ"ו ה"ד, כ"ה ע"ג.

כן מציין רבינו: רש"י בכורות ל"ח ע"א >ד"ה וצריך אתה.¹⁰¹

שם, ד"ה המלים "ולא לבורות", שו' 4-2 – ויש כאן קטע של ברייתא של ר' עקיבא ששנתה בערך: "עושין פסין לבירות [ואין מערבין לא לפסי ביראות] ולא לבורות" עיין לעיל ה"א): רבינו מחק בהעברת קולמוס את כל הקטע הזה ובמקומו כתב: "וצ"ל 'עושין פסין לבירות ולא לבורות [ותני עושין פסין לבורות]', ובע"כ ר' עקיבא היא (שתא"י)".

עמ' 256, ד"ה וכן מעתיק גם, שו' 4-3 – והשיבוש בין "כן" ו"בין" רגיל מאד בירושלמי: עיין לדוגמא תרומות >פ"א ה"ו< מ' ע"ד ובאבודרהם שם,¹⁰² יבמות י"ג רע"ד, מו"ק פ' ע"ג.

עמ' 257, ד"ה ואולי הפירוש, >שו' 6< – שכל מי שאין לו מלח בתוך ביתו זו היא קללה שמקללין בו בני אדם: ועיין סדר אלי' זוטא פט"ז, הוצ' רמא"ש, עמ' 3.

עמ' 258, ד"ה בשר מליח, שו' 2-1 – דתנינן ה ב ב ל י י מ אוכלין אותו כשהוא חי: עיין בס' יסוד עולם >לר' יצחק בר' יוסף הישראלי, מהד' ב' גולדברג, ברלין תר"ח< ח"ב ט' ע"ד, תוספ' מנחות ק' ע"א ד"ה ששונאים, רש"ש שם צ"ט ע"ב.¹⁰³ בבלי פסחים ע"א ע"א¹⁰⁴ (ירוש' סוכה פ"ד ה"ה, נ"ד ע"ג) ובר"ח שם, תרביץ >"תיקוני ירושלמי ו (סוף)"<, ש"ה >תרצ"ד, עמ' 102,¹⁰⁵ ועיין תוס' רי"ד ופי' ר' ישעי' ביצה כה ע"א מנחות מ"ח ע"א תוד"ה חטא >כשבת<. ועיין ירוש' סנהדרין פ"ח. וכתב עוד: עיין יחסי תנאים ואמוראים, הוצ' פישמן >ירושלים תש"ב< ערך גביהה עמ' ו >ליד הערה יט¹⁰⁶ >.¹⁰⁷

>עמ' 260, ד"ה אמר ר' חייא... אכל חליטן וכו': ראה תוספתא כפשוטה, ברכות, עמ' 65 לשו' 40<.

עמ' 261, ד"ה מעתה אפילו בין הקברות ראוי הוא לעבור על השבות ולוכל שכן הוא וכו': רבינו מוסיף סימני פיסוק לירושלמי (סימן שאלה לאחר

¹⁰⁰ וראה גם תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 314-316, ליד ציון 64 ובהערה שם, והערה 73; שם, עמ' 402 ד"ה ישראל, ועוד.

¹⁰¹ ראה תצלום מס' 3.

¹⁰² ראה אהבת ציון וירושלים, שם, עמ' 11 ד"ה תני חזקיה בין לקרות בין לברך.

¹⁰³ וראה גם ר"ש ליברמן, "כך היה וכך יהיה" – יהודי ארץ-ישראל ויהדות העולם בתקופת המשנה והתלמוד", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 332.

¹⁰⁴ רבינו רשם בטעות "ע"ב".

¹⁰⁵ מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 205.

¹⁰⁶ במהדורת ירושלים תשכ"ג, עמ' מ, ליד ציון 19.

¹⁰⁷ ראה באריכות ר"ש ליברמן, "משנת ראשונים", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 19-22.

התיבה "קברות", ונקודה לאחר התיבה "ולוכל"), וציין על התיבה "השבות", ונ"ב: "וקורא שבות לאיסור דרבנן אבל בבית הקברות איסור דאורייתא. ואח"כ מפרש דברי ר"י".

שם, ד"ה כלומר מעתה וכו'... איזה שבות יש כאן: רבינו מוחק את כל הפיסקא הזאת.¹⁰⁸

<עמ' 263, ד"ה השולח את עירובו... אמר ר' לעזר וצריך לעמוד עמו וכו', וד"ה ר' אחא וכו', וד"ה הדא ילפא מן ההיא וכו': ראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 331-332 לשורות 40.>

עמ' 267, ד"ה הגיעוך – הגיעוך סוף... שאינן מחוורין מדבר תור' וכו': בפ"י ר' חננאל בר' שמואל לעירובין (כבוד הלבנון ש"ג <מס' 18, תרכ"ו>¹⁰⁹ עמ' 286): ואומר הרב ז"ל (הרי"ף) ואשכחן בגמ' דבני מערבא. פירש במס' עירובין בפרק בכל מערבין ומשתתפין אמרינן התם משמא דר' אושיעא הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחוורין דבר תורה. פי' המגיעך סוף סוף שתחומי שבת אינן מפורשין ומבוארין מן התורה. ר' מנא בעי ניחה הגירסא המדויקת דניחה בהא ואינה באלף וכך קיבלתי בפירושה. דכיון דקאמר ר' אושיעא שתחומי שבת אינן מן התורה רצה ר' מנא לפרש דברי ר' אושיעא ולישב אותה והינו דקאמר בעי ניחה בפתח תחת החית (בגליון: ומפק הא) כלומר רצה לישיבה ואמר זה שאמר ר' אושיעא שתחומי שבת אינם מן התורה <על אלפים> אמה עונה (כמו בערבית יעני) אבל ארבעת אלפים <מן התורה. וחלק ר' שמעון על ר' מנא ואמר אין לך מחוור מכולן אלא שנים עשר מיל וגו'>.¹¹⁰

עמ' 277, הע' 3, שו' 1 – ולפעמים גם כבבלי: ועיין ביאהרבוך הפרנקפורטי ח"ט¹¹¹ <1912, עמ' 262 ריפא (= ריסא) עיי"ש. ועיין דק"ס חו' <לי'> מ"ו ע"ב הערה צ'.

עמ' 280, ד"ה ברוקח, שו' 1 – ברוקח סי' קפ"ד: וכ"ה בסי' צ"א שם.

עמ' 281, לפני ד"ה נתנו באמצע – אוף הוא מטלטל בכל הדיר כולו נתנו באמצע הדיר: צ"ל: כילו=כאילו.

¹⁰⁸ וראה תצלום מס' 4.

¹⁰⁹ הלבנון, עריה"כ תרכ"ז, 18.9.1866.

¹¹⁰ הדרך בירושלמי כפשוטו נחתך, והשלמתי על פי כבוד הלבנון. כל הקטע נדפס עתה

במהדורת ש' קליין, ירושלים-קליבלנד תשנ"ו, עמ' קא-קב.

¹¹¹ = רי"ן אפשטיין, "תשובות הגאונים", מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות

(לעיל, הע' 70), עמ' 180.

שם, ד"ה נתנו באמצע הדיר היה הדיר חציו בתוך התחום וכו': רבינו מפסק את הירושלמי כך: נתנו באמצע הדיר.¹¹² היה הדיר חציו בתוך התחום וכו'. ומעיר רבינו: "כאן <במילה "היה"> מתחיל עניין אחר".

<עמ' 282, ד"ה פיס' פעם אחת לא נכנסו לנמל, וכו': ראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 382, לשו' ¹¹³75. <

עמ' 289, ד"ה לשון זו... אילו לא דיך אלא: וכן במדרש משלי פ"ט ד"ו >= דפוס ונציה ש"ו, <ס"ח ע"ב.¹¹⁴

עמ' 291, ד"ה ובקונדרס אחרון, שו' 3 – שכל המקבל פני חברים כאילו מקבל פני שכינה: וכ"ה בש"ה רבה פ"ב-ה' עמ' 30, ועיין ב"ר <עמ' 684 שו' 2, >ועיין > מדרש תהלים כ"ה, <עמ' 212.

עמ' 293, לפני ד"ה היתה עיר – משתי רוחות מותר: בתמיה (שתא").

עמ' 294, ד"ה דמר ר' אחא, שו' 2-3 – שתהא החמה מצמצמת בו: עיין המגיד ש"י <עמ' 149.¹¹⁵

<עמ' 297, ד"ה רבנין דורשיין וכו': ראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 375-374, לשו' 55-56. >

<שם, ד"ה בירוש' ב"מ פ"ב ה"ג, וכו': ראה ירושלמי נזיקין, עמ' לז. >

עמ' 302, ד"ה הגירסא משובשת, שו' 6-7 – שהכיפה נעשתה לשם חזוק הכתים ולא לשם עירוב: עיין מנחות ל"ג ע"ב.

עמ' 303, ד"ה ברשב"א, שו' 3 – זכור אני שהיו בני מגדל עולין לחמתא: כנראה שבזמן רבי נחרבו פרורי מגדל והרועה העיד שהיו הולכ'ים> עד הגשר, מפני שהיתה קבלה בידם שמגדל היתה בנויה על שטח יתר גדול והקרפפים שמסביבה הוקפו בראשונה לדירה.

עמ' 304, ד"ה קל הוא הקונה: עיין גליון הש"ס.¹¹⁶

<עמ' 306, ד"ה אית תניי תני הקוסטור אוסר מיד וכו': ראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 406-407, לשורות 58-59. >

¹¹² כלומר, קשור למה שקדם, "אוף הוא מטלטל בכל הדיר כולו נתנו באמצע הדיר" – ראה הדיבור הקודם.

¹¹³ וראה שפרבר, Nautica Talmudica (לעיל, הע' 56), עמ' 107-109.

¹¹⁴ שם: "שאלו לא דיין לחכמים שהיא עורכת להם שולחן אלא שהיא, וכו'". במהדורת בובר, לב ע"א, יד הע' כב, נוסח שונה; וראה מהדורת ויסאצקי, ניו-יורק תש"ן, עמ' 70 שו' 43.

¹¹⁵ ב' בסיון תרכ"ו, 16.5.1866.

¹¹⁶ וראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 350-352.

<עמ' 307, ד"ה ואכסנייא... באילין דעיילין דלא ברשות: ראה Palestine in the Third and Fourth Centuries", *Texts and Studies*, p. 138 and p. 185.

עמ' 309, ד"ה בכי"ל: מעתה אפילו או ד"ה וכן גם בשבלי הלקט – ועיין קוה"ת ב' 25.¹¹⁷

<עמ' 312, ד"ה מהו לשכור רשות מן הפונדק וכו': ראה Palestine in the Third and Fourth Centuries", *Texts and Studies*, pp. 137-138.

עמ' 312, ד"ה ובשו"ת הרשב"א, שו' 7-6 – שמעון בר אבא ור' יוחנן מעתה אין בתינו שלנו: עיין ספרי דברים פס' ש"ב, עמ' 367.

עמ' 314, ד"ה אמר ר' פנחס אף במצרים חליפין: הנכון הוא כמו שתיקנתי בתרביץ ש"ו <תרצ"ה, "פירושים ירושלמיים", עמ' 235, ועיין כשר תו"ש >=תורה שלמה>, בא <פרק י"ב >פסוק ז', עמ' 91 הע' קס"ו, והעתיק מן הגליון שלי בתרביץ, אבל לא ממ"ש בתרביץ.

שם, ד"ה המאמר סתום וד"ה ולפי זה יתפרש הירושלמי, וכו'... ועיין להלן השערה אחרת בזה: רבינו מוחק את כל הפיסקאות האלו.¹¹⁹

עמ' 327, ד"ה לכאורה נראה שהירושלמי מבדיל בין "מקצת" ובין "כל שהוא": עיין עין זוכר להרחיד"א כ' אות כ"א.¹²⁰

עמ' 329, לפני ד"ה מכל מקום – והעמודין מלימין לארבעה?: נ"ל שזו היא שאלה. ופושט.

שם, ד"ה מכל מקום אין העמודין מלימין לעשרה: רבינו מוסיף סימן שאלה אחרי "לעשרה", ומפרש: כלומר הרי הדרגא האחרונה היא חלק מן

¹¹⁷ לא הצלחתי לרדת לסוף דעתו של רבינו [אין הכוונה ל"קונטרס התשובות"].

¹¹⁸ מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 215 ד"ה במצרים חליפין.

טוביה פרשל ("ר' שאול ליברמן ופועלו המדעי, א: מהלך חייו ודמותו הרוחנית", הדואר, גליון יובל לכבוד ש' ליברמן, י"א ניסן תשכ"ג, עמ' 7-6 [בתדפיס]), מספר כך על תיקון זה: "בירושלמי כפשוטו" הציג פירוש בארוכה למאמר קשה במסכת עירובין. כשהעיר אותו ר' חיים העליר על טעותו והציע לפניו את הפירוש הנכון של הסוגיה, מיהר ליברמן לפרסם את התיקון ב"תרביץ" (שנה ו', עמ' 235) והוסיף: וכל דבריי בעניין זה בירושלמי כפשוטו" שם הם בטלים ומבוטלים. מספרים, שכאשר הביא ליברמן את התיקון לרי"ן אפשטיין, עורך ה"תרביץ", סירב הלה לפרסם את הדברים כצורתם. אפילו היית מפרסם דברין הראשונים ב"תרביץ", לא היה בתיקון מקום לביטויים חריפים כגון אלה. עכשיו שראו אור במקום אחר, בוודאי ובוודאי שאין להתנצל בהתבטלות מעין זו' – אמר. ומשמע ליברמן על דעתו, שדבריו יפורסמו כמו שהם, ניא את אפשטיין לבקשתו, אבל העיר: 'אפשר אתה מדמה, שמתוך עניות יתירה אתה נוהג כך – אני מבקש לומר לך, שתקיפות כזו אצל צעיר רחוקה מאוד מענווה'".

¹¹⁹ ראה תצלום מס' 5.

¹²⁰ יעיר און, למברג 1865, פג ע"ג; ירושלים תשכ"ב, צג ע"ב.

העמוד, ומ"מ משלימה לגובה פחות מ"י <...> ומשני: נעשית כשליכה עבה כשעומד על העליונה. ומוסיף רבינו איור:¹²¹

<עמ' 332, ד"ה חריץ וכו': ראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 428-429, לשורות 56-57.>

<עמ' 349, ד"ה אמר ר' ירמיה... ר' אליעזר בן יעקב דתנינן וכו': ראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 429-430, לשורות 57-58.>

<עמ' 353, ד"ה על גב אחרים וכו': ראה הערת רבינו בחסדי דוד, מסכת טהרות פ"ט, עמ' קלג הע' 79.>

עמ' 355, ד"ה בנימוקי יוסף, <שו' 3-6> – כל מילתא דלא מיחורא... הרשות ביד כל אדם לדונה ולהביאה: ועיין יבין שמועה לרשב"ץ <ליוורנו [תק"ד]> נ"א ע"ד.

שם, ד"ה באו"ז ח"ב, שו' 1 – ותו דאמרי' בירוש' נשים: ועיין ראב"ד תו"כ ד' ע"ב.

<עמ' 358, ד"ה בשהיה המקום מנדרן וכו': ראה תוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 464-465, ד"ה ובירושלמי מסיים.>

עמ' 365, ד"ה יהודה ברבי, שו' 1 – אבל בינגיון אסור: עיין מ"ש בתס"ר ח"ג <עמ' 86 <לשו' 22/23>.

שם, ד"ה תני מעלים בדיוביט, ועמ' 366, ד"ה מעלין בדיוביט: ראה תוספתא כפשוטה, שבת, עמ' 31 לשורה 25.¹²²

¹²¹ ראה תצלום מס' 6.

¹²² וראה דניאל שפרבר, תרבות חומרית בארץ-ישראל בימי התלמוד, ב, ירושלים תשס"ו,

עמ' 49-53.

פ ס ח י ם

<עמ' 368, ד"ה מה צריכה ליה מפני שאורן מבליח: ראה תוספתא כפשוטה, ח, עמ' 988 הע' 1.>

עמ' 371, ד"ה בכי"ל: שכן מכניסין, שו' 18 – ומכל זה ברור שהגירסא אבריות היא הנכונה: עיין מעלות המדות <מעלת התפלה (קרוב לסופה), דפוס קרימונה שי"ן¹²³ <כ"ז ע"ב>¹²⁴.

עמ' 372, לפני ד"ה כהנת אינה – בלא כך אינן בדוקות מן הנותר: משמע אפי' כל שהוא. עיין סה"מ להר"מ ל"ת ק"כ.

עמ' 374, ד"ה ובמאירי ד' א' (8 ע"א), שו' 6-1 – ובתלמוד המערב... לית כאן נשים מתוך שהן עצלניות... מפני שהנר בודק כל שהוא: ועיין בס' הברית לר' יוסף קמחי (מלחמת חובה <קושטנדינא ת"ע> ל"ז ע"ב).¹²⁵

עמ' 384, ד"ה ברם הכא...: "ברם" פירושו כאן כמו "אף" (עיין מ"ש בגליון מבוא הירושלמי י' ע"א),¹²⁶ כלומר בששה עשר.

שם, ד"ה פירוש, בתמיה: רבינו מוחק את התיבות האלו.

עמ' 385, ד"ה בכי"ל: חסרה המלה, שו' 3 – וכאן צ"ל: ואנן חמיין: וכן הגיה הגר"א ובניר תרומות <שם>.

עמ' 386, ד"ה כלומר, הרי ר"מ, שו' 1 – שלא יבער בשבת: עיין תוספ' ביצה כ"ז ע"ב ד"ה ועל. ועיין להלן פ"ג מ"ו ובירוש' שם ל' ע"ב, ובבבלי י"ג ע"א, ובתוספ' שם ד"ה <ו> שורפין.

עמ' 387, ד"ה בתרומות, שו' 6 – ופירוש הדברים שאם חבית השנייה אינה כר' יוסי: נמחקה התיבה "השנייה" ותוקן ל"הראשונה".

¹²³ מהר"י וינפלד, ירושלים תשכ"ח, עמ' קיא.

¹²⁴ ראה: תוספת ראשונים, א, מבוא, עמ' 4, ד"ה ויש אשר אנו מבררים; "תוספות הערוך השלם לש' קרויס", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 558, ד"ה ו' ע"א "אברייא"; תוספתא כפשוטה, מגילה, עמ' 1185-1186.

¹²⁵ = ספר הברית – וויכוחי רד"ק עם הנצרות, מהר" אפרים תלמג', ירושלים תשל"ד, עמ' 66-67.

¹²⁶ במבוא הירושלמי שם מפנה לכאן ולמראי מקומות נוספים – ראה תוספתא כפשוטה, מעשר שני, עמ' 764, ליד ציון 2 ובהערה 2; שם, יום טוב, עמ' 918 הע' 28.

עמ' 391, ד"ה בשקדמו הבעלים ושחטוהו עד שלא נגמר דינו: והפירוש הוא עד שלא הוציאוהו > לפועל, עד שלא נסקל, ע >ד< שלא נעשה דינו.

עמ' 392, ד"ה ובשרי"ר ע"ז, שו' 6 – ואחד אסור אסור הניה: עיין ת"י >=תרגום [המיוחס ל] יונתן < ויקרא י"א, י"א.

עמ' 401, ד"ה אתי"א דרבן שמעון בן גמליאל כר' מאיר: עיין תוספתא ב"מ פ"ה הכ"ג, בפ"י מגן אברהם שם,¹²⁷ בבלי ב"ק ל' ע"ב, ב"מ ע"ב ע"א תוד"ה שטר.

עמ' 408, ד"ה בכלאים פ"א ה"ב, שו' 2 – "חזרת גלים": ועיין תוכ"פ <פסחים> עמ' 508.

שם, ד"ה אבל כנראה, שו' 6: שמתוק הוא כינוי לפקועה המרה (בלשון סגי נהור): ועיין היטב בבבלי ב"ק צ"ב ע"ב.

עמ' 411, ד"ה בכי"ל: אשבורן גדול... קטפרס גבוה: וזו היא הגירסא הנכונה ופירושה, כשהיה אשבורן גדול נבלעים המים בשטח ואינם מתכנסים במ"א >= < במקום אחד, וכן אם היה הקטפרס גבוה נבלעים המים בדרך ירידתם, אבל היה האשבורן קטן או הקטפרס נמוך נקבצים המים למקום אחד (עיין 'ירוש' <עירובין כ"ו ע"א: בשהיה המקום מנדרון וכו') ואסור.¹²⁸

עמ' 412, ד"ה בשרי"ר עמ' 106, שו' 5 – ג' ימים מעת לעת ומערן: עיין מ"ש בתס"ר ח"ב <עמ' 194 >ד"ה והנה כל הראשונים <.

עמ' 413, ד"ה עיין מלאכת שלמה, שו' 2 – שהתלמוד רגיל לכנות את רומא אדום: עיין בבלי מ"ב ע"ב שציינתי להלן <עמ' 414, שו' 4 >.

שם, שו' 6 – עמ' רצ"א והלאה: ועיין רי"ן טקסט עמ' 284 הע' 1.¹²⁹

עמ' 414, ד"ה בכי"ל: אית תניי תני, שו' 3: עיין דק"ס עמ' 120 הערה א': ועיין <רי"ן אפשטיין > מבוא לנוה"מ עמ' 111 ואילך.

עמ' 415, ד"ה קדירה שבישל בה מודה: עיין מאירי סוף ע"ז <מהד' א' סופר, ירושלים תש"ד > עמ' 333.

עמ' 416, ד"ה וכ"ה גם בשרי"ר, שו' 3 – [בטיט הגנוב]: במקום "הגנוב" צ"ל: "הגנוב".

¹²⁷ וראה תוספתא כפשוטה, בבא מציעא, עמ' 230 לשורה 62.

¹²⁸ ראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 520 לשורות 16-17.

¹²⁹ רי"ן, לעיל הע' 58.

עמ' 418, ד"ה והנה כבר, שו' 2 – מעין קובתיות ברתיות: קליין MGWJ כרך 77 (1933), עמ' 359 הערה 4 שם.¹³⁰ (בסוריא) Beroë, אגדת שה"ש פ"ה א,¹³¹ הוצ' שכטר עמ' 38 שורה 1130: והמשיח בא לו לצור ולצידון ולתדמור ולבירי.¹³²

שם, שם, שם – וע"כ נ"ל כמעט ברור שהכוונה היא ל-*πολήνια* ביונית: *τά πλύνια* (פרופ' גריגואר).¹³³

שם, הערה 1 – קבוטין של מוריים: וכן בכלים פ"י מ"ה.

עמ' 422, ד"ה מתניא אמרה כן תפח: עיין תשה"ג אסף ג' (תש"ב) עמ' 15, שם עמ' 107.¹³⁴

עמ' 423, לפני ד"ה אית תני תני – תני ר' אושעיא¹³⁵ וכו': עיין תוספתא פ"ב, <עמ' 158 >שו' 28.¹³⁶

עמ' 427, ד"ה עיין מלאכת שלמה, שו' 3 – (ד"ו ה"ד): במקום ה"ד צ"ל: ה"ה.¹³⁷

עמ' 428, ד"ה בכ"ל: אסור בספד: וכ"ה בתוס' <תעניות, עמ' 220 >שו' 2 בכ"ל => בכ"ל לונדון, מהר' ליברמן, תעניות פ"ג (פ"ד) ה"ח, עמ' 338 שו' 27.¹³⁸

עמ' 429, ד"ה ובפסיקתא רבתי, שו' 3 – ובמוצאי שבת: ועיין ב"ר תיאודור עמ' 689 <שו' 7 ובהערות שם.

עמ' 430, ד"ה ומנהג היהודים, שו' 2 – גנזי שכטר ח"א עמ' 483: ועיין גם סה"י לסימנסון <!> עמ' 142 הערה 4.¹³⁹ ועיין החוקר ש"א (אגרות בקורת <לר"א> אפשטין, הוצ' מיוחדת עמ' 27). ועיין ברילל בהמגיד שי"א עמ' 310

Samuel Klein, "Zur Jüdischen Altertumskunde, 5. Zur mischnisch-talmudischen Namenkunde" [וראה עוד ר"ש קליין, *Palästina Studien* עמ' 53 הע' 9. דניאל שפרבר].¹³⁰ צ"ל "ב".¹³¹

וראה "תיקוני ירושלמי ג", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 184.¹³²

Prof. Henri Grégoire. [אבל פירושו של רבינו נראה יותר. דניאל שפרבר].¹³³

ראה הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל, עמ' יג הע' 106.¹³⁴

לפנינו "הושעיה".¹³⁵

מהר' ליברמן, פ"ג (פ"ב) ה"ח, עמ' 153 שו' 27; וראה תוספתא כפשוטה שם, עמ' 521 ד"ה לשה.¹³⁶

תיקון זה מסומן בעיפרון וככל הנראה אינו בכתב ידו של רבינו.¹³⁷

ראה תוספתא כפשוטה, שביעית, עמ' 515 הע' 14; שם, תעניות, עמ' 1112.¹³⁸

Festschrift i anledning af Professor David Simonsens 70-Aarige Foedselsdag,¹³⁹ Koebenhavn 1923

ועמ' 317 שהעיר על המקורות שהביא אלון. ועיין ברילל בהמגיד שי"ב עמ' 23, שם עמ' 47.¹⁴⁰

>שם, ד"ה אמר ר' זעורה נשייא דנהגן וכו': ראה תוספתא כפשוטה, ב, עמ' 190, שם, ד, עמ' 772-773.¹⁴¹

עמ' 431, ד"ה אבל מעניין, שו' 1 – ראה להלן, עמ' 525.

עמ' 435, ד"ה ר' חנניה, שו' 4-5: הרי שדה פלוני משומרת לפניך: כלומר, בשדה גדורה ואין החיה יכולה להכנס שם, אבל היא מופקרת לבני אדם.

עמ' 437, לפני ד"ה שאסור להמציא – שאסור להמציא להם זרע: עיין דק"ס ע"ז עמ' 17 הע' ס'.

שם, ד"ה לא אמר ר' יודה אלא בסוס זכר שהוא הורג בעליו במלחמה: כלומר, ולא ירכב עליו במלחמה, ולפיכך אינו אסור משום כלי זין, ואינו אלא רוכב עליו (עיין ירוש' ביצה פ"ה <ה"ב, סג ע"א>) או מוציא עליו עופות, עיין להלן בירושלמי. ועיין בבלי ע"ז ט"ז ע"א, ושבת צ"ד ע"א. ורבי (להלן) חולק ואוסר משום כלי זין ומשום הלכות בהמה גסה. ועיין תוספתא ע"ז פ"ב, עמ' 462 שו' 17.¹⁴²

>עמ' 438, ד"ה לכשיזקין הוא כודנו בריחיים, וכו': ראה "רחים והמכודנין להן", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 390, הע' 28.

עמ' 439, ד"ה דרש ר' חייה: עיין בקטעי הגניזה שפרסם גוטהייל עמ' 206.¹⁴³

עמ' 441, שו' 1 – "דיידא" = דאיידא: צ"ל דאיירא <כלומר> יורה, עיין תוס' <פות> ערוך השלם צד תכ"ד ועיין ירוש' מו"ק פ' ע"ב איירא דציפורין.¹⁴⁴

עמ' 444, ד"ה ואני הארכתי בזה, שו' 4 – היא "ביתיה" ולא "ברתיה": עיין מ"ש בגליון הירוש' כתובות פ"ב ה"י, כ"ו ע"ד.¹⁴⁵

¹⁴⁰ ראה תוספתא כפשוטה, תעניות, עמ' 1083, שמביא את כל ההפניות המוזכרות כאן.

¹⁴¹ וראה שפרבר (לעיל, הע' 65), עמ' קלח ואילך.

¹⁴² ראה הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל, עמ' יא הע' 77.

¹⁴³ Richard Gottheil and William H. Worrell (eds.), *Fragments from the Cairo genizah* in the Freer Collection, New York 1927

¹⁴⁴ ראה: "תוספות הערוך השלם לש' קרויס", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 560;

תוספתא כפשוטה, שבת, עמ' 199 הע' 45. [וראה שפרבר (לעיל, הע' 56), עמ' 14 הע' 20.]

¹⁴⁵ ושם (הוצאת האחים שולזינגר, ניריורק תש"ט), על המשפט "אמ' ר' לעזר שנייא היא

בהירהון שהרבים נוהגין לו בהתר", כתב רבינו בזה הלשון: "כלומר, להרהן את בנותיהן ולפיכך

קנסו אותן ואסורה כשבויה. ועיין בבלי כ"ז ע"א ובפירש"י שם". וראה: ירושלמי נזיקין, עמ'

ה' 7, *Texts and Studies*, pp. 135-136; "Palestine in the Third and Fourth Centuries"

עמ' 445, ד"ה מעשה בכך מביא יין: ועיין בתוספתא <עמ' 160 > שו' <15 ובשנו"ס שם > פסחא, פ"ג (פ"ב) ה"כ, מהדר' ליברמן עמ' 157 שו' 80.¹⁴⁶

<שם, ד"ה אמר ליה טרוכסימון וכו': ראה תוספתא כפשוטה, תרומות, עמ' 341, לשורה 16.>

עמ' 449, ד"ה גם כאן אין, שו' 6 – אמר ר' יוסה לשם מתניתא: עיין מ"ש בתרביץ שו' <תרצ"ה, "פירורים ירושלמיים"> עמ' 235,¹⁴⁷ ועיין ביצה ס' ע"א בכי"ל.

עמ' 450, ד"ה נמצאת אומר, שו' 4-5 – ושתי הברייתות שבירושלמי מודות שמועד צאתך ממצרים הוא לפנות ערב. אבל לפי הספרי הנ"ל – מועד צאתך ממצרים הוא בלילה: ועיין להלן פ"י ה"ו, ל"ז ע"ד.

עמ' 452, שו' 1-2 – שהברייתא דורשת את המלה "עולה" ... והיינו – אולה, אוולה, תחילה, ראשית: ועיין ס"ז, עמ' 277, ובהע' 8 שם.

שם, ד"ה ועשית פסח: עיין מאירי נ"ט ע"ב, <בילגוריי תרפ"ו> צד 107 ע"ב,¹⁴⁸ וברמב"ם פט"ו מה' פסוה"מ => פסולי המוקדשין <הי"א ובמל"מ => ובמשנה למלך <שם.

שם, ד"ה עיין בגליון הש"ס: ועיין ספרי קורח ריש פי' קט"ז <עמ' 130>.

עמ' 453-454, ד"ה המפרשים נדחקו מאד ... כעדות ר' יעקב בר אבא: רבינו מחק את כל הדיבור הזה,¹⁴⁹ וכתב <על הגליון בריש עמ' 454>: "בירוש' צריך להגיה: שלא לאוכליו פסול. כשיטת ר' אילא. ור' יוסי הרי הקשה לר' אילא".

עמ' 454, ד"ה כלומר, שו' 4 – לר' כשר: לאחר התיבה "לר'" סימן רבינו להוסיף: אבא; כלומר, צ"ל: לר' אבא כשר.

עמ' 456, ד"ה כן הוא הסיגנון, שו' 3 ושו' 5 – מאן אמר דו כן: ועיין גיטין פ"א <ה"א> מג ע"ד א"ר אבא מאן אמר דלא.

עמ' 458, שו' 3-4 – ועיין רטנר שהעיר לנכון, כי כמה פעמים לוד ודרום היינו הק, והדברים ידועים: בדב"ר פ"ב, ל"ג: מעשה ברשב"א שהלך לעיר אחת בדרום וכו'. וירוש' ע"ז פ"ה ה"ד, מד ע"ד: לחדא קרייה דשמריין. ובבבלי חולין ו' ע"א: כי הא דר"ש בן אלעזר שדריה ר"מ לאתויי חמרא מבי כותאי. ולעיל בירושלמי נזכרו יינות הכותים של "עין כושים" לא רחוק מלוד (עיין מ"ש ר"ש

¹⁴⁶ ראה תוספתא כפשוטה שם, עמ' 543 ד"ה אמ' ר' יוסה.

¹⁴⁷ מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 215.

¹⁴⁸ מהדר' יוסף הכהן קליין, ירושלים תשכ"ו, עמ' רסט ליד ציון 42.

¹⁴⁹ ראה תצלום מס' 7.

קליין בירושלים של לונץ <ח"י>, עמ' 142-143.¹⁵⁰ ועיין תוספתא כפשוטה, חלה <עמ' 800 >לשו' 31.

זקני דרום – יבמות מ"ה ע"א, זבחים כ"ב <ע"ב>, כ"ג ע"א, חולין קל"ב ע"ב. מתניתא דבר קפרא מן דרומא.

ר' חייא רבא אזל לדרומא ואיתקביל גבי ר' יהושע בן לוי, איכ"ר <בובר, פרשה> ג, יז <עמ' 130.

דרומאי מתנו בשם ריב"ל. ב"ב צ"ו ע"א. ירושלמי תענית פ"ג ה"ד, ס"ו ע"ג.¹⁵¹ ר' חמא בר חנינא ור' הושעיה הוון מטיילין באילין כנישתא דלוד, ירוש' סוף פאה <פ"ח ה"ח, כא ע"ב>.¹⁵² מעשה בר' סימאי ור' צדוק שהלכו לעבר שנה בלוד, חולין נו ע"ב.¹⁵³

שם, ד"ה וכדאי לציין, שו' 8 – כי אתא רב אושעיא מנהרדעא: על דרום ונציבין עיין המגיד שי"א <גליון 3, י' שבט תרכ"ז> עמ' 21.

עמ' 460, ד"ה כלומר, לולא הבריייתא של חזקיה היינו אומרים: ס"ז >=סגנון זה <ירוש' >מע"ש פ"ג ה"ט, <נ>ד ע"ג.

>שם, ד"ה המאמר קשה מאד... כמו שפירשתי: ראה תוספתא כפשוטה, פסחא, עמ' 555 הע' 22, ושם, בסוף ההערה: "ומ"ש בירושלמי כפשוטו הנ"ל הוא דחוק, משום שהעיקר חסר מן הספר".¹⁵⁴

עמ' 461, ד"ה דברי ר' אבהו, שו' 5 – כי כל האוכל חמץ. אפי' כל דהו חייב מלקות: עיין תו"כ צו פ"ב הי"א <א> (הוצ' ווייס ל' סע"ד) וב"ר"ש¹⁵⁵ והגהות מהר"ד <ר' יעקב דוד בידרמן> שם;¹⁵⁶ ועיין נפש חיה <אורח חיים, לראובן מרגליות, לבוב תרצ"ב> סי' תל"א.

שם, לפני ד"ה דרב אמר לוקין על אכילתו – שחטו על חמץ וכו': העיקר, כנראה, בפ"מ >= בפני משה<.

עמ' 462 הע' 1 <שו' 2> – כל מקום שנאמר: אבל עיין ירוש' יומא מ' ע"ד ועיין ריטב"א שבועות ל"ה ע"ב¹⁵⁷ ותוספ' הרא"ש שם, ועיין המגיד שי"ב עמ'

¹⁵⁰ ראה ספרי זוטא, עמ' 123 ובמיוחד הע' 167.

¹⁵¹ ראה ספרי זוטא, עמ' 92, ובמיוחד הע' 3.

¹⁵² וראה ספרי זוטא, עמ' 124 הע' 173.

¹⁵³ רבינו אסף מקורות אלו במסגרת מחקרו על בית המדרש של לוד, ראה בהערות

הקודמות; וראה תצלום מס' 8.

¹⁵⁴ שם, בתחילת ההערה, מציין לתוספתא כפשוטה, עמ' 400, אך צ"ל עמ' 460.

¹⁵⁵ פירוש <המיוחס> לר"ש משאנץ, ווארשא תרכ"ו.

¹⁵⁶ הגהות מהר"ד נדפסו שם בסוף הספר. רבינו מפנה לשם, ו ע"ב, ד"ה מנין אף מקצתה.

¹⁵⁷ בספר מעשי צדיקים, ליוורנו תק"מ (במהדורה זו סימן רבינו את המשפט): "והא דנקט

כל שמות אגב ריהטא דאידך נקט הכי" (מהד' ליכטנשטיין, ירושלים תשנ"ג, עמ' שג).

389 שהעיר על עירובין ס"ה ע"א ועל ס' הרקמה ועיי"ש כל העניין, ועיי"ש גם שנה י"א עמ' 357.¹⁵⁸

עמ' 464, ד"ה עיין רטנר תענית <שו' 5> – ברם אין ספק שבא"י אמרו: "הלל הגדול", כפי שהוא במשנה תענית הוצ' לו: ובתוספתא <תעניות, מהד' צוקרמנדל עמ' 219 <שו' 6>.¹⁵⁹

שם, לפני ד"ה אמר ר' מנא – הדא אמרה לית הדא דידן: שהרי אם גדול מקרא את ההלל עונין אחריו רק עניין ראשון. עיין תוספתא סוטה פ"ו <ה"ג, עמ' 183, שו' 23> ובמקבילות, ועיין מכילתא <שירה א, עמ' 118-119> ופי' המפרשים <חוקק>, שהרי בא"י לא ה"ו <אומרים הלל בר"ח ובחזה"מ כלל>.¹⁶⁰

<שם, ד"ה אמר ר' מנא הדא דידן וכו': ראה "משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 326 הע' 179.

עמ' 468, ד"ה והנה המאירי השמיט, שו' 4 – אף הגתיות מאחורי קוריים: עיין <רי"ן> אפשטיין ב"קדם" <קובץ לחקר קדמוניות ישראל א [תש"ב]>, "בשולי חוזה סוג'ין", עמ' 39 הע' 7.¹⁶¹ <ו> עיין תרביץ שט"ז <תש"ה, י' קוטשר, "לכלי אריגה" עמ' 44 ואילך>.¹⁶²

שם, ד"ה באבות דר"ן, שו' 2 – בקביות. וקקבא בסורית היא קדירה: עיין מ"ש בתס"ר ח"ד <עמ' 196>.¹⁶³

עמ' 469, לפני ד"ה היה מפשיט – על שלשה דברים עלה הלל וכו': עיין תס"ר שלי ח"ג <עמ' 167>, הקדמת רמא"ש לתו"כ הוצ' שלו.

עמ' 471, ד"ה בספר ניר משער – על משנת עירובין שאסרה כמה שבותים במקדש: צ"ל: שלא אסרה.

עמ' 475, ד"ה את שמע מינה תרתי, שו' 2 – ודבר שאין דרכו להתחלף ויש בעשייתו מצוה: רבינו מפסק: "להתחלף. ויש בעשייתו מצוה". ומעיר "כנראה שזו היא קטע של ברייתא או מימרא. וע"ז הולכת מחלוקת ר"י ור"ל".

¹⁵⁸ וראה תוספתא כפשוטה, פסחא, עמ' 552 ובמיוחד בהערה 14.

¹⁵⁹ מהד' ליברמן, פ"ב הי"ז, עמ' 336 שו' 99. וראה תוספתא כפשוטה, שם, עמ' 1101.

¹⁶⁰ ראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 62, ובמיוחד בהערה 17 שם.

¹⁶¹ מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' 795.

¹⁶² = מחקרים בעברית וארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' תיב ואילך.

¹⁶³ = תיקונים והוספות לחלק ג', עמ' 570 שו' 38.

<עמ' 477, שו' 4 – ופירוש זה נ"ל קרוב לוודאי והוא מתאים מאד לסיגנון הירושלמי ולרוחו: ראה "לשרידים החדשים", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 217 ליד ציון 4 ובהערה שם;¹⁶⁴ וראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 573 לשורה 22.>

עמ' 477, ד"ה כ"ה הסיגנון הרגיל, וטעון צורה, במקום וטעון עיבור צורה... וכן הוא הסיגנון גם בכבלי...: ועיין ערוך ערך פגול,¹⁶⁵ מאירי <בית הבחירה, מהד' אברהם סופר, ווין תרצ"ד> שקלים עמ' 101 <פרק שביעי, ד"ה המשנה השניה> (ועי"ש בהערה ה'!).

<עמ' 479, ד"ה אתיא דר' טרפון... דתני ר' יוסי הגלילי אומר וכו', וד"ה מכניסין גדי וכו': וראה תוספתא כפשוטה, ח"ה, יום טוב, עמ' 957-958, ו"לשרידים החדשים", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 217.>

עמ' 480, ד"ה וכן הוא בראב"ה, שו' 7-8 – שאסור לאדם לומר לחבירו הא לך את המעות הללו¹⁶⁶ וצא וקח לי בהם בשר לצלות: חלה השמטה על ידי הדומות ומציין רבינו להשלים בין "בשר" ל"לצלות": לפסח אבל אומר הוא וכו'.¹⁶⁷

עמ' 481, ד"ה לא אמר אלא – הא אם טיבלו אסור: עיין במשנה כאן ספ"ב ובמפרשים שם, ועיין רמב"ם פ"ח מק"פ <מקרבן פסח> ה"ח. ועיין בבלי ע"ו ע"א.

עמ' 482, לפני ד"ה מה מועדו שנ' בפסח – תנייה חש לון ותננתון חמשה: עיין תס"ר ח"ב עמ' 247.

<עמ' 484, ד"ה ר' יודה או' כל שבט ושבט קרוי קהל וכו': ראה "הפסח שעשה חזקיהו המלך לשיטת הירושלמי", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 269.>

עמ' 490, לפני ד"ה סבר ר' נחמיה אנינה – סבר ר' נחמיה שלשתן נשרפו: עיין תרגום יונתן <מהד' משה גינצבורגר, ברלין תרס"ג, עמ' 188> ויקרא י' ט"ז ובמפרש שם <הע' 8> ונעלם ממנו הירוש' כאן.

עמ' 491, ד"ה המאמר סתום. וכו': ועיין זבחים פ"ב.

¹⁶⁴ שם, ד"ה כאמור לעיל, שו' 5, צ"ל "ובירושלמי כפשוטו (עמ' 476)", במקום ("עמ' 426").

¹⁶⁵ ערוך השלם, ערך פגל, עמ' 291.

¹⁶⁶ בירושלמי כ"ל חסרה כאן התיבה "הללו", אך רבינו השלימה על פי המשך הדברים בצלע השנייה של המאמר: "וזאת אומרת שאסור לאדם לומר לחבירו הא לך את המעות וצא וקח לך בהם בשר לפסח, אבל אומר הוא לו הא לך את המעות הללו וצא וקח לי בהם בשר לצלות".
¹⁶⁷ הכוונה ל"הא לך את המעות הללו וצא וקח לי בהם בשר" <לפסח, אבל אומר הוא לו וכו' [= הא לך את המעות הללו וצא וקח לי בהם בשר] לצלות".

עמ' 494, לפני ד"ה במחתך כל שהוא – כל הדברים טהורין ברובן: עיין כלים פכ"ח מ"ח.

שם, ד"ה בחידושי מהר"ם חלאווה, שו' 4-3 – פיסחא בביתא והלילא פקע באיגרא: עיין זהר הרקיע <לר' שמעון בר צמח דוראן, וילנה תרל"ט> י"ט ע"ד.¹⁶⁸

<שם, ד"ה נראה שגג מבוצר, שו' 8-1 – נראה שגג מבוצר... אבל הלשון "לאויר חצר" לא משמע כן: בתוספתא כפשוטה, עירובין, עמ' 448 הע' 14: ועיין מ"ש בירושלמי כפשוטו, עמ' 494 ואילך. ודבריי שם צריכים תיקון במקצת.>

עמ' 495, ד"ה מאמר זה – ואין להבין מה הוסיף ר' יודן על הברייתא: אפשר שזו היא מגוף הברייתא, ור' יודן = ר' יהודה. ועיין בבלי פ"ו ע"א.¹⁶⁹

עמ' 496, ד"ה נראה שצ"ל: בשני בתים: התלמוד מסמיך את מאמר ר' אימי לקושיית ר' מנא. ור' אימי תפס מחבורה לחבורה בשני בתים, מפני שאם שתי חבורות היו בבית אחד והוציא מן הבית, הרי נפסל כבר תיכף כשהוציא מן החבורה וממילא הוציא פסול מן הבית ופטור (עיין להלן עמ' ג'), אבל אם החבורות היו בשני בתים אינו נפסל אלא כשהוציא מן הבית ואז מתחייב שתיים. וה"ה שהיה יכול לומר כשהיתה רק חבורה אחת בבית אחד¹⁷⁰ והוציא מן הבית.

שם, ד"ה המאמר קשה וסתום ואיני יודע לפרשו...: אולי הפירוש, שמקשה למה אמר לעיל נמנו <ו>כו', והרי לפני <ש>התחילו לאכול גם <ל>רבנן הם פטורים <ו>ע"כ השאר לא התחילו <ל>אכול, וא"כ יעקרו <כ>די לפטור אותו מלאו. <ו>הלשון בירוש' צריך תיקון.

שם, ד"ה המלה "לי" מיותרת: עיין פיה"ג <פירוש הגאונים לסדר טהרות, לרי"ן> אפשטיין, צד 166, ומש"ש בגליון.¹⁷¹

עמ' 497, ד"ה לשון זו רגילה מאד בירושלמי ומדרשים... חוץ מדעתה: שבועות פ"ו ל"ז ע"ב, פיאה פ"ה רה"א יח ע"ד, עירובין <סוף פ"ז, כד ע"ד: בר מדעתיה>, תנחומא בוכר ריש ויצא <עג ע"א>, תשה"ג אסף ח"ג <עמ' 122 <שו' 10. ועיין אוה"ג כתובות <תשובות, עמ' 191 סי' תע"ז. שמו"ר ספל"ז חוץ מרשותך... חוץ מ>דעתך>.

¹⁶⁸ מהר"ד' אברהם, ירושלים תשמ"ז, עמ' 33.

¹⁶⁹ ראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 595 הע' 14.

¹⁷⁰ רבינו כתב בטעות "אחת".

¹⁷¹ רי"ן אפשטיין, שם: "מה לי במקום 'מה' רגיל בתלמוד כמו" – שם, לאחר התיבה "כמו" הוסיף רבינו בגליון לשון זה: "שבת צ"ה ע"ב: מה לי אמר ר' שמעון, ירוש' פאה י"ז ע"ג: ולמה לי כר' עקיבה וכו', דמאי פ"ד ה"ב, כ"ג ע"ד: ומה לי מעשר, ובה"א שם: למה לי שואלו. ועיין הירושלמי כפשוטו ח"א צד 496 ועיין מע"ש פ"ב מ"ב, בכ"י קויפמן".

עמ' 498, ד"ה אמר ר' אלעזר – ואין לה בעל: צ"ל: להבעל (או: לבעלה), כלומר, אין לבעלה בנים.

שם, ד"ה כל הסוגיא סתומה... ולא נתחווירו לי דבריהם ז"ל: רבינו מחק את דבריו, ובמקומם ציין "<הנ> כון ברידב"ז". <ראה תצלום מס' 9.

עמ' 499, ד"ה אמר ר' יוסה, שו' 1-2 – שחט גדי וטלה יאכל מן הראשון עבד של שני שותפין לא יאכל משל שניהם: לאחר התיבה "הראשון" סימן רבינו נקודה, לציין סוף משפט, וההמשך – "עבד של שני שותפין לא יאכל משל שניהם" – נמחק.

עמ' 500, ד"ה נעשה כספק כפרה: עיין תוס' כריתות <עמ' 563 >שו' 37.¹⁷²

עמ' 503, לפני ד"ה אף אז שנ' – ערל מזין עליו וכו': כלומר מזין עליו את הדם וכו' והשתמשו <ו> בלשון המקרא "מזין", מפני משחק המלי <ם> ועיין לעיל פ"ה ה"ו.

שם, ד"ה בבבלי פ"ט סע"ב: במקום "פ"ט" צ"ל "ע"ט".

שם, ד"ה וכו' בערך בתוספתא, שו' 1 – ובבבלי פ"ט סע"ב: במקום "פ"ט" צ"ל "ע"ט".

עמ' 504, ד"ה והנה גירסת התשב"ץ, שו' 2-3 – והירושלמי אומר תמיד "כל עמא" במקום "כולי עלמא" שבבבלי: עיין בשינויי נוסח' למו"ק מכ"י תימן (הוצ' פריס) עמ' 16.¹⁷³

שם, שם, שו' 6 – ובספרא צו פרק ה' ה"ג: ל"ב ע"א.

שם, שם, שו' 7 – חק עולם ממי שהברית שלו: עיין תו"כ <אמור, פרק יח ה"ט>, ק"ד ע"ב.

עמ' 505, לפני ד"ה תיפתר בשנקבר – והרי אנינות יום וכו': צ"ל: הא אנינות יום וכו' אפילו לאחר קבורה? שהרי הברייאא מזכירה רק לילה ולא קבורה. ומשני תיפתר.

שם, ד"ה לא מצאתי פירוש מרווח לזה, שו' 1-2 – כסיגנון זה לר' יוסי בר' בון (לעניין אחר) לעיל פ"א ה"ח: שבת ספ"ג, ועיין מו"ק פ"ג <ה"ה> פ"ב סע"א.¹⁷⁴

¹⁷² ראה תוספת ראשונים, ב, עמ' 295 ד"ה ספק נזרק הדם.

¹⁷³ Julius Joseph Price, *The Yemenite Ms. Of Mo'ed Katon (Babylonian Talmud) in the Library of Columbia University*, Leipzig 1920

¹⁷⁴ "אמר רבי אבון תיפתר שנסתם הגולל ערב שבת עם חשיכה".

שם, ד"ה בכי"ל: הרי הן כליקוטי עצמות, שו' 4 – משמע שטובל ואוכל תיכף ומיד: משא"כ במשנתנו, כי מן העניין במשנה ברור שמדברים לערב.

עמ' 506, ד"ה תני אבל אומ' עליהן דברי': עיין מ"ש בחזנות ינ"י, עמ' 4¹⁷⁵ ועיין ירוש' ברכות ב' ע"ד. דק"ס ברכות <עמ' 163 הערה ס', תס"ר ח"א עמ' 18.

<עמ' 507, ד"ה אית תניי תני וכו': ראה "הפסח שעשה חזקיהו המלך לשיטת הירושלמי", מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 272.

עמ' 508, ד"ה בשה"ש זוטא: עיין <ספר> דבש לפי, <להחיד"א, ליוורנו תקס"א> ריש מערכת ח'.¹⁷⁶

עמ' 509, ד"ה ה"א שברחוקה נקוד: אלה הם מדברי רבנן, עיין ספרי בהעלותך פי' ס"ט עמ' 64, <כפי' שפי' בק"ע>.¹⁷⁷

עמ' 510, ד"ה בכי"ל: בין על השני, שו' 5 – ועיין בבלי צ"ג א': וצ"ג ע"ב.¹⁷⁸

שם, ד"ה כלומר, גם מי, שו' 2 – ורק אם הזיד בראשון: עיין בבלי צ"ג ע"ב.¹⁷⁹

עמ' 513, ד"ה ר' יסא בשם ר' יוחנן: עיין <רי"ן> אפשטיין, מבוא <לנוסח המשנה, עמ' 367.

שם, ד"ה דתני ר' אומר: עיין <רי"ן> אפשטיין, שם <עמ' 214. וכתב עוד: עיין מלא"ש תמורה ספ"ד בשם ירוש' כת"י.

עמ' 514, ד"ה וכו' שמעון... ור' שמעון דתני קודם לפסח, וכו': עיין תוכ"פ <פסחא, עמ' 646> ד"ה וממשיך בירושלמי.

שם, ד"ה ומ"ש הירושלמי, שו' 1 – שגם רבי סובר כר"ש בפסח: עיין ירוש' שקלים פ"ד <ה"ז>, מח ע"ב וכפי' הפ"מ שם.¹⁸⁰

עמ' 515, ד"ה אמר ר' יוחנן דר' יהודה היא דתנינן תמן וכו'. הוסיף רבינו: הא של ארבעה (עשר) [ארבעה] לא. וכפירוש הפ"מ וכהגהת הק"ע.

¹⁷⁵ מחקרים בתורת ארץ-ישראל, עמ' 126.

¹⁷⁶ מהר" א' וינברגר, ירושלים תשכ"ב, כב ע"ב.

¹⁷⁷ וראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 619, לשורות 10-9 ד"ה ובירושלמי.

¹⁷⁸ וראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 624, לשורות 25-26.

¹⁷⁹ וראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 624, לשורות 25-26.

¹⁸⁰ וראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 646, לשורות 78-79 ד"ה ממשיך בירושלמי.

שם, ד"ה לא יכולתי לפרש הלכה זו בלי הגהות גדולות: רבינו מחק את כל המאמר הזה.¹⁸¹

אחרי ד"ה אמר ר' יוחנן דר' יהודה היא – הוסיף רבינו: לא כן אמר וכו'. זה מוסב על הי"ג. והתירוץ הוא שמאחר שאין שוחטין לכתחילה על היחיד ה"ז כאילו עומד לכך¹⁸² למנות עליו עוד אחד משעה ראשונה (עיין שתא"י).¹⁸³

עמ' 520, ד"ה ובבבלי קט"ז, שו' 3 – דק"ס עמ' 380 סוף הערה י': צ"ל: עמ' 360.

>עמ' 522, לפני ד"ה וארבה – רב אמר מתחילה וכו': ראה תוספתא כפשוטה, א, מבוא, עמ' כא, הע' 40.

שם, ד"ה אין למלים האחרונות, שו' 9-10 – גימגום. (עיין הערות אפטוביצר ויש להוסיף: <רש"י סנהדרין מ' סע"ב. מונטשריפט חכ"ו 1877, עמ' 3>¹⁸⁴. קטלוג שילר שינזי,¹⁸⁵ עמ' 58. ועיין על טרמין <מ>סוג זה בקטלוג הנ"ל עמ' <...>¹⁸⁶ ועמ' 64.

עמ' 523, ד"ה ואע"פ שלפני, שו' 1-2 – (כפי שמשמע מן הלשון: מדאורייתא... מדרבנן): אבל אפשר שזהו פרפר<זה> של הראב"ה בעצמו, <עיי>ן השלמתי לעיל.¹⁸⁷

שם, לפני ה"ו, ד"ה התיבון – מי שראה תאנה וכו': עיין ב"ר רפכ"ט <עמ' 268 שו' 6> וברד"ל שם.

שם, הע' 1, <שו' 2> – ודווקא השם ר' מנא מצוי בהוספות: ועיין בפרקי דר"א פ"כ מ"ו ע"א, סה"י לכבוד מרכס,¹⁸⁸ עמ' רנ"ו<ו>, שו' 23.

עמ' 525, ד"ה עמ' 35 שו' 5, וכו' – ועיין בס' משך חכמה >, ריגא תרפ"ז, <קט"ז ע"ד >, פרשת אמור, ד"ה ירושלמי שבת פ"א הל' ג'.¹⁸⁹

¹⁸¹ ראה תצלום מס' 10.

¹⁸² רבינו כתב "לך", אבל צ"ל "לכך", וכן הוא בשערי תורת ארץ-ישראל, עמ' 329.

¹⁸³ ראה תוספתא כפשוטה, פסחים, עמ' 632, לשורות 14-15; וראה שם, עמ' 630, לשורות 3-4.

¹⁸⁴ Samuel Kohn, "Mardochai ben Hillel, sein Leben, seine Schriften und die von ihm citirten Autoritäten. ein Beitrag zur jüdischen Literatur-Geschichte", p. 33

¹⁸⁵ Salomon Marcus Schiller-Szinessy, *Catalogue of the Hebrew manuscripts preserved in the University Library, Cambridge* 1876

¹⁸⁶ לא הצלחתי לאתר את מראה המקום, לפי שעה.

¹⁸⁷ ד"ה והנה ראיתי, שו' 6-7.

¹⁸⁸ דוד שמואל לוינגר, "שרידים חדשים, מירושלמי פסחים פרק ה' ו' ז", ספר היובל

לכבוד אלכסנדר מארכס, נוירק תש"י.

¹⁸⁹ וכתב רבינו בגיליון שם: "עיין מ"ש בהירושלמי כפשוטו עמ' 525".

והוה ליה כאילו טעם ולא יקדש. והעיר בגליון הש"ס כאן שדבריו מפורשים בירושלמי שלפנינו שהרי רב לא קידש מחמת שכבר התחיל בסעודה. ונטילת ידים זו היא התחלת הסעודה. וכבר הקדימו בראיה זו הרמב"ן. מובא במהר"ם חלאווה פסחים ק"ו א' וז"ל: והרב בעל המאור ז"ל פירש דרב לטעמיה דאמר טעם אינו מקדש וכיון דאין נט"י אלא לפת וזה נטל ידיו כמי שטעם דמי. והרמב"ן ז"ל כתב ירוש' דמסייע ליה דגרסי' בפ"ק דשבת גבי ולא לאכול איזהו התחיל אכיל' וכו'.

דלמא ר' מיישא ור' שמואל בר רב יצחק.

כבר פירשו לנכון שדלמא היא המלה היונית *δραμα* מעשה. וגם בסורית דרמא. דרמתא. ובברכות ספ"ב הגירסא בט"ס: דלמא ר' יסא וכו' וצ"ל: ר' מיישא. כמו שהוא לפנינו. וכ"ה גם בכי"ר שם.

הוון יתבין אכלין בחדא מן כנישתא עילייתא אתא
ענתיה דצלוחא וכו'.

עיין ראבי"ה סוף מגילה 339. או"ז ה' ק"ש סי' פ"ד ופרדס סוף ברכות (ד"ק נ"ט סע"א) וכפתור ופרח פמ"א (ברלין 97. לונץ תר"ב). ועיין בספר התרומה סי' קצ"ו ובסמ"ג עשין כ"ה (שניהם בשם ר"ת) שגורסים: שמע קל צלותא במקום אתא ענתיה דצלוחא.

כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט.

עיין בראשונים שציינתי לעיל. ועיין ספר המתיבות הוצ' לזין עמ' 121 ובהערות שם. סדר רב עמרם השלם עמ' ק"ה. או"ז ח"א סי' תקמ"ג. תוספ' מנחות ל"ב ב'. רמב"ן קידושין ל"א א'. הגהות מיימוניות סדר תפילות כל השנה (לפני נוסח הוידוי) אות ד'. שם פ"ו מה' סוכה ה"ג אות ג' וב"י או"ח סי' ל"ב. מעניין לציין שהתוספ' בגיטין ו' ב' ד"ה כתבה והרשב"א גיטין ד' א' ד"ה ואמר מביאים מאמר זה מירוש' פרק במה מדליקין.

ובאורחות חיים ה' שבת סי' כ' ס"ג ע"ד: "ירושלמי במס' שבת ר' פלוני ור' פלוני הוו יתבי בסעודתא קם חד מינייהו ומפסיק אמר ליה אידך הפטור מן הדבר ועושה אותו נקרא הדיוט. יש מפרשים כי נקרא הדיוט היכא דליכא אחריני דעביד כוותיה. כגון הכא דליכא מאן דמפסיק אלא איהו. על כן נקרא הדיוט משום דמתחזי כגסות רוח. כלומר ראו שאני חסיד". פירוש זה של האו"ח נובע מהמשך הסוגיא בברכות ספ"ב שם.

חתן אם רוצה לקרות קורא.

המלה חתן חסרה בכי"ל והיא תלויה בין השורות.

אמר ליה יכיל אנא פתיר לה כרבן גמליאל דאמר

איני שומע לכם וכו'.

בכי"ל: אמר ליה רבן גמליאל אמר איני שומע לכם וכו'. ובגליון הושלם: יכיל

תורה ניתנו לו ימים טובים ושבתות לעסוק בהן בדברי תורה. וכ"ה אצל כמה מן הראשונים. עיין הערות אפשטין שם. ועיין פסיקתא רבתי הנ"ל (הוצ' רמ"ש קכ"א ע"א): ולא פליגי וכו' אילו הפועלים שהם עסוקים במלאכתן כל ימות השבת ובשבת הם באים ומתעסקים בתורה. עיי"ש היטב. ועיין גירסת המאירי שבת קי"ח אצל רטנר. ועיין מאירי סוכה כ"ו סע"ב. צד 68.

מעשה בחסיד אחד שיצא לטייל בכרמו ... וממנה היה מתפרנס כל ימיו.

כ"ו ליתא בכ"ל. והושלם בגליון. ואין זה גם בקטע של אפשטין ובקונדרס אחרון עמ' 317 ואצל כמה מן הראשונים. וזו היא הוספה ע"פ וי"ר פל"ד (אפשטיין שם בהערותיו).
ט"ו ע"ב.

אמר ר' חיה בר בא ר' שמעון בן יוחי כד הוה חמי לאימיה משתעיא סגין וכו'.

עיין רטנר. ויש להוסיף ראב"ה שבת ס"י קצ"ו עמ' 247: מפורש בירושלמי כהדא אימיה דרב הונא כד הוה משתעיא טובא אמר לה יומא שבתא היא. ועיי"ש ס"י שני"ט עמ' 382: ובירושלמי אמרין כד הוה משתעיא טובא אימיה דרב הונא אמר לה יומי שבתא הוא. ועיין גירסת הריטב"א כ"י שאעתיק להלן.

אמר לה אימא שובתא היא.

בקונדרס אחרון מוסיף: ושתקה. וכ"ה בו"ר ספ"ד. ובילקוט המכירי ישעיה עמ' 234: והוה שדכא. וכ"ה גם בו"ר הנ"ל בכ"י רומי. ועיין רטנר.

ר' ועורה שאל לר' חיה בר בא מהו מימר רעינו פרנסינו וכו'.

בו"ר הנ"ל: אלין דאמרין רועינו זונינו פרנסנו בשבת מהו. הלשון "אלין דאמרין" מראה שהיו כאלה שלא אמרו זה בשבת. והיה מקום לחשוב שלא אמרו זה מפני שלא רצו לתבוע צרכיהם בשבת. אחרת אין להבין למה שינו את הנוסח בשבת. אבל כבר הוכיח מרמורשטיין בספר היובל לכבוד בלוי (וזאת ליהודה עמ' 214) שבא"י לא היו אומרים כלל נוסח זה בחול. והוא מעתיק שם נוסח א"י של ברכת המזון. ובאמת חסרות שם המלים: רועינו זונינו וכו'. ובנוסח ההוא מוסיף ברכה מיוחדת לשבת: "נחמינו ה' אלהינו בבנין עירך ושמחינו בבית בחירתך ורעינו וזונינו ורצה והחליצנו וכו'". בא"י המנחם עמו בבנין ירושלים. וא"כ השאלה היתה על אלה שנהגו להוסיף ברכה מיוחדת בשבת. אם אין חשש של שאילת צרכיו בנוסח שלה. ועיין ראב"ה ברכות ס"י קכ"ט עמ' 117. מגילה ס"י תקצ"ו עמ' 340. מגן אבות להמאירי דף קנ"ז (קרוב לסופו). ובריטב"א כ"י ירושלים דף רכ"ז ע"ב: ועוד דבירושלמי פ"י שלא ירבה

Handwritten notes in Greek and Hebrew:

Handwritten in Greek: *Handwritten in Greek: $\chi\rho\lambda\tilde{\nu}\tau\ \mu\eta\tau\epsilon\ \pi\omicron\lambda\lambda\alpha$*

Handwritten in Hebrew: *Handwritten in Hebrew: $\lambda\epsilon\lambda\epsilon\tilde{\iota}\nu, \mu\eta\tau\epsilon\ \pi\omicron\lambda\lambda\epsilon$*

Handwritten in Hebrew: *Handwritten in Hebrew: $\lambda\alpha\ \pi\acute{\iota}\nu\epsilon\iota\tau\ \pi\acute{\iota}\tau\upsilon\iota$*

Handwritten in Hebrew: *Handwritten in Hebrew: $\kappa\acute{o}\psi\alpha\varsigma\ \beta\acute{\alpha}\lambda\epsilon$*

Handwritten in Hebrew: *Handwritten in Hebrew: $\alpha\gamma\alpha\pi\eta\varsigma\ \epsilon\tilde{\iota}\varsigma\ \tau\epsilon\tilde{\iota}\varsigma$*

Handwritten in Hebrew: *Handwritten in Hebrew: $\kappa\rho\lambda\mu\mu$*

בפ"מ הגיה ע"פ התוספתא: אינו מותר, אבל גם ברשב"א ובריטב"א לעיל: אינו צריך. ועיין ספר ניר שהעיר לנכון: "האי אין צריך כמו אין יכולי. ובאמת ראיתי כלשון זו גם בדברים רבה פ"ד-ו: א"ר חגי בשם ר' אחא מי שאין לו עפר מוכן אינו צריך לשחוט. ופירושו כמו כאן-אינו רשאי לשחוט. ועיין מהרז"ו שם. וכן בירוש' פסחים פ"א ה"א. כ"ז ע"א שו' אחרונה: מבואות האפלים מהו שהוא צריך לבדוק בתחילה לאור הנר. ופירושו: רשאי עיין מ"ש שם. ועיין גם. תוספתא שבת פ"ג ע"ב 129 שו' 20: אין צריך להציל פת הדראה. אבל הלשון בתוספתא צוקרמנדל משובש. עיין גירסת הדפוס שם.

77

ב' ע"ב.

י/ע דמר רבי יהודה הדא דתימר במפולשין לבקעה.

בכ"ל לנכון דמר ר ב יהודה וכו'.

לפ אכל אם היו מפולשין לרשות הרבים אסור.

בכ"ל חסרה המלה "אסור" והושלמה בגליון.

לכל אתר ר' לעזר סמ"ך לר' חיייה רובה.

יבמות פ"ב סה"ג ג' ע"ד (גליצא) וייני תרומות פ"ה ה"ג (ד"ו ה"ה) מ"ה ע"ג.
ק"ט א"ל וזמנה שם פ"ו ח"ה ב"ח א"ל וזמנה וז"ל
 כמה תהא פירצת המכוי על דעתיה דר' יודה.

בכ"ל חסרה המלה "דעתיה" והושלמה בגליון, והשלמה שלא לצורך היא.

מתניתא אמרה כן עושין פסין לביריות ולא לבורות.

המלים "ולא לבורות" חסרות בכ"ל והושלמו בין השורות. ומהו אנו רואים שיש לנו השמטה במקום זה, ואולי חסר כאן יותר ~~יש כאן קטע של כתיבה שלא~~ עקבא שנתה רעב: "עושין פסין לבריות" ואין מערבין לא לפני⁽¹⁾ בירואה ולא לבורות⁽²⁾ (עין לעיל הא) וע"ז שאל הירושלמי: והא תנינן אבל לבור היחיד עושין לו מחיצה גבוהה עשרה טפחים וכו'. והירושלמי סבר ש"לבורות" פירושו בורות של יחיד. וע"כ שאל שהרי לבורות צריך לעשות מחיצה וע"ז זה הרי הן נעשות רה"י גמורה. ולכן מסיק: אלא כן אנן קיימין לבור הרבים. כלומר. לבורות פירושו לבורות של רבים. וא"כ גם ביריות שבמשנה פירושו לבריות של רבים. כמובן. שאין זה אלא השערה בעלמא. ואני אומר זאת בזמירות רבה.

(1) לפסי = בפסי. לבורות = בבורות. עיין מ"ש בגנזי קדם ס"ה עמ' 181.

יהודה באו רק להוסיף על המשנה ולא לחלוק¹). ולפי זה המשנה קשה ואין להבין מה מוסיפים סומכוס ור' יהודה (הירושלמי חשב. שגם ר' יהודה מדבר רק בחולין ולא בתרומה) על דברי הת"ק. ואם לישראל מותר לערב בתרומה מפני שהוא ראוי לכהן. מכל שכן שמותר לערב לכהן בחולין בבית הפרס. שהרי ראוי הוא לישראל? והירושלמי לא סבר שזה נקרא הוא במקום אחד ועירובו במקום אחר (עיין תוספ' כ"ז א' ד"ה מפני). שהרי יכול להביאו אצלו ע"י ישראל.

וע"כ אמר הירושלמי שההוספה היא ע"פ משנת בית שמאי (בירוש' אין זכר מזה שב"ש סוברים שאין מערבין ביין לנזיר) שסוברים, כי אין מערבין לאדם אלא אם כן היו כלי תשמישו שם. ולפי זה משימעים לנו סומכוס ור' יהודה. שגם בבית הפרס (ולר' יהודה גנ בבית הקברות) אפשר לערב לכהן. ואע"פ שאין זה מקום בשביל כהן. ואינו יכול לגשת לעירוב בעצמו. והטעם הוא. לדברי סומכוס. מפני שיכול לעבר על דרבנן ולהכנס לבית הפרס. עיין תוספ' כ"ו ב' ד"ה ולכהן. ור' יהודה מתיר מפני שיכול לחוץ ולוכל כמשנתנו וא"כ אפשר לערב אפילו לשיטת ב"ש.

ואח"כ אמר הירושלמי: סומכוס כב"ש וכו'. וכנראה שזו היא דעה אחרת שסברה. כי לא כל ההוספה היא כבית שמאי. מפני שאפשר לפרש שר' יהודה מדבר בתרומה. כבבלי ל"א א'. והוא משמיע לנו שאפשר לערב בתרומה לכהן בבית הקברות. ואע"פ שאין זה ראוי אלא לכהן. והוא אינו יכול להכנס לשם מ"מ ג"כ מערבין. אבל סומכוס שהזכיר בפירוש "חולין". ובא להשמיע לנו רק את החידוש של אפשרות הכניסה בעל כרחו כב"ש סבירא ליה. ועיין ביפה עינים ל' ב' שהלך בדרך זו אלא שנדחק ופירש ע"פ הגירסא במשנה שבבבלי. וגם פירש שסומכוס כב"ש. הוא תירוק על קושייא. ודבריו דחוקים מאד.

מעתה אפילו בין הקברות? ראוי הוא לעבור על השבֹות ולוכל. שכן הוא ראוי ליכנס בשידה תיבה ומגדל ולעשו' לו חור פחות מטפח ולתחוב בכוש ובקיסם ולאכול.

בלומר מעתה שגמרת לערב בבית הפרס מפני שיכול לעבור על דרבנן ולהכנס לשם. החרת גם בית הקברות שיכול להכנס לשם בשידה תיבה ומגדל ולעשות לו חור וכו'. ומפרש את דברי ר' יהודה. אבל לא נתברר יפה איזה שבֹות יש באן.

ובר"ח ל"א ב': "ירושלמי לכהן בבית הפרס ועתה אפי' בבית הקברות ראוי לעבור על השבֹות. וכ"ש (הסופר השמיט את האותיות "ול" מן המלה "ולוכל" ויצא לו: וכל. והוא חיבר אותה למלה שלאחריה ויצא לו: וכל שכן = וכ"ש. אבל הגירסא שלפנינו היא הנכונה. וכ"ה להלן רה"ג) ראוי הוא ליכנס בשידה תיבה ומגדל ולעשות לו חור פחות מטפח ולחטוב ובקיסם ולאכול.

(1) לית בר נש אמר אף אלא עד דו מודי על קדמיתא. עיין לעיל עמ' 66.

שוין שאם היו שותפין בעיסה ובתבשיל וכו'.

ברוקח סי' קמ"ג: ירושלמי גבי טרקלין היו שותפין בעיסה ובתבשיל מערבין עירוב לכולם.

כ"ג ע"ד.

אמר ר' פינחס אף במצרים חליפין. נתן על הפנימי
צריך ליתן על החיצון. נתן על החיצון אינו צריך ליתן
על הפנימי.

המאמר סתום ואין לו ביאור כלל. והיה נ"ל שאולי צ"ל: אף במוזזה חליפין וכו'. והירוש' סובר שבבתיים זה לפניו מזה נותן רק על החיצון. וכן מפורש במסכת מוזזה פ"ב ה"ד (הוצ' היגר עמ' ל"ט): "בתיים זה לפניו מזה נותן דרך כניסתו לכולם" והיינו החיצון. ואל תשיבני מלשכות שבמקדש. שלולא מיעוטים מיוחדים היו חייבות במוזזה. שהרי פשוט הוא. כי הפתח היוצא לעזרה כיוצא לחצר דמי. (ואין שער העזרה פוטר אותה. כמו ששער החצר אינו פוטר את פתח הבית.) והפתח של לשכת פלהדרין היה יוצא לחול (ע"י תוספות יו"ט מדות פ"ה מ"ג). ועיין גם ירוש' יומא פ"א ה"א. ל"ח ע"ג: לולים אילו על גב אילו חייבין במוזזה הן דו דרס אסקופתא ארעיתא. ונראה שהפירוש הוא. כי עליה אינה חייבת במוזזה אלא אם יציאתה היא דרך האסקופה התחתונה שהיא כבר מחוץ לבית (ומכ"ש אם יציאתה היא לחצר ממש). אבל אם הסולם יוצא לחדר החיצון של הבית התחתון. אז היא פטורה ממוזזה. ומוזות החדר התחתון פוטר אותה. ובכל אופן שיטת הירושלמי בדיני מוזזה היא אחרת משיטת הבבלי. שהרי כן הוא אומר במגילה פ"ד ה"ב. ע"ה ע"ג: בית שיש לו שני פתחים נותן ברגיל. היו שניהם רגילין נותן בחזית. היו שניהן חזית נותן על אי זה מהן שירצה. ורואים. שאם היו לו שני פתחים יוצאים לרחוב אינו חייב לתת מוזזה אלא על אחד מהם. וע"כ אפשר שגם בבתיים זה לפניו מזה אינו נותן אלא על החיצון. כשיטת מסכת מוזזה (אע"פ שיש לחלק. כמוכן).

ולפי זה יתפרש הירושלמי כפשוטו: נתן על הפנימי צריך ליתן על החיצון כלומר אם נתן את המוזזה על הבית הפנימי צריך לתת עוד מוזזה על החיצון. אבל אם נתן על החיצון אינו צריך ליתן על הפנימי. אבל חוששני לחדש דבר כזה בשיטת הירושלמי. כל זמן שהדבר אינו מבואר בפירוש. ועיין להלן השערה אחרת בזה.

אפילו לא עירב הפנימי אין החיצון צריך לערב.

בכ"ל ליתא המלה "אפילו" והיא תלויה. וגם מאמר זה קשה. עיין ש"ק.

מילתיה אמרה אין בית שער ליחיד. מילתיה דרב אמרה
יש בית שער ליחיד.

בכ"ל: מילתיה אמרה אין שער (והמלה "בית" הושלמה בין השורות ע"י הסופר עצמו) לעליה. מילתיה דרב אמרה יש בית שער לעליה. ונמחקו המלים

לא ידעתי לפרש.

ה"ב •

תצלום מס' 6

דיוט' ציין (וויקי): אלן (אזעל) סטל. גיטל ר' זאלין. (ר' יוסי ווי) ויקטק
ר' זאלין

בכ"ל: "למה שחטו לאוכליו לזרוק דמו שלא לאוכליו כשר. ויי עשה (וחוקן):
נעשה) כמעשה הראשונה כשחטו לאוכליו ושלא לאוכליו והוא ובמקום פנוי
בכ"י נוסף: כשר. והמסיף טעה והיה צריך להגסיף "פסול" ובפירוש הדברים
נ"ל שהירושלמי אומר כי ר' יוסי שחולק לעיל על ר' יוחנן (אמר ר' יוסי מן
תרתין מילין לא דמיא מחשבת פיגול למחשבת פסול) לקח את כוחו (הסתייע)
מזה שדברי ר' יוחנן סתירים את עצמן, שהרי בשחטו לשמו לזרוק דמו שלא
לשמו פסול, ובשחטו לאוכליו לזרוק דמו שלא לאוכליו כשר. כעדות ר' עקב
בר אבא

טעמא דר' יוחנן כל שאילו יבוא לאותה העבודה ואינו

מחשב לה מחשב הוא מעבוד' אחר' לה וכו'.

לא הבינותי כאן את כל העניין. והמפרשים הגיהו כאן באופנים שונים. ולא
יכולתי להכריע. אבל נ"ל כי "טעמא דר' יוחנן" אין פירושו. טעמו של ר' יוחנן.
אלא: לפי שיטת ר' יוחנן, וסיגנון זה מצוי בירושלמי. פאה ספ"ג (ובמקבילות).
י"ח רע"א: אמר ר' בא טעמא דר' יוסי בר חנינא לא סוף דבר בכתובת
מנה ומאתים וכו'. מע"ש פ"ג ה"ב (ד"ו ה"ג). נ"ד ע"א: א"ר הונא טעמ' דר' ש
דו אמר אין הפסח עושה תמורה וכו'. יבמות פ"ב ה"ד. ג' ע"ד: אמר ר' יוסי בי
רבי בון טע' דרב אברהם אסור בכל נשי ישראל. והמפרשים לא ידעו סיגנון זה
של הירושלמי וע"כ השתבשו מאד כמה פעמים בפירושם. עיין לדוגמא בזיר פ"ו
סה"ב. נ"ה ע"א: מה טעמא דר' יוסי אכל חצי זית חרצנים וכו' מה טעמא דר' יודה
אכל כזית חרצנים וכו'. והמפרשים נדחקו שם בפירוש. אבל לדעתי ברור שצ"ל
שם: טעמא דר' יוסי וכו' טעמא דר' יודה וכו'. ופירושו לשיטת ר' יוסי. לשיטת
ר' יודה. ואיזה תלמיד טועה הוסיף שם "מה". ואני מעיר על זה שמה תמצא
הגירסא הנכונה להלן בדברי הירושלמי. אבל הגירסא שלפנינו להלן בוודאי
משובשת. והגהת בעל הק"ע: כל שאילו יבוא לאותה העבודה והוא מחשב לה
וכו'. אינה כל כך וודאית. כמו שהיא נראית בהשקפה ראשונה.

שחטו לשמו לזרוק דמו שלא לשמו פיגול.

בכ"ל: פסול. וחוקן: פגול.

אילו שחטו לשמו לקבל דמו שלא לשמו שמא אינו כשר.

בכ"ל: אילו שחטו לשמו לזרוק דמו שלא לשמו וכו'. ונמחק "לזרוק". ובגליון
הושלם: לקבל.

מה נפיק מן ביניהון. אמר ר' שמואל בר אבדומא

חילופין בשאר ימות השנה וכו'.

כלומר מאי נפקא מינא בין ר' אילא שאומר, שהפסול הוא כמו בפיגול, ובין
ר' אבא שאמר כי הפסול הוא מפני שאנו רואים כאילו יש בשחיטה עצמה שתי
מחשבות? ע"ז אומר שההבדל ביניהם הוא אם שחט את הפסח לשמו (לשם פסח)
בשאר ימות השנה. על מנת לזרוק דמו לשם שלמים, — לר' אבא, שהריהו כאילו

(אח)

[illegible]

(בדפוס בסעות: ר' יוחנן עיין דקס) א"ל ינחנ"ל לי מר ספר יוחסין, א"ל מתיב את. א"ל מלוד והיכן מותבך בנהרדעא. א"ל אין שונ"ן (עיין דקס) לא ללודים ולא לנהרדעים וכל שכן דאת מלוד ומותבך בנהרדעא. ועיין רטנר שהעיר לנכון, כי כמה פעמים לוד ודרום היינו ה' והדברים ידועים. והוא העיר גם לירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב, י"ח ע"ג: ולוד לאו מיהודה היא. אמר ליה אין. ומפני מה אין מערבין בה. אמר ליה שנה גסי רוח ומעוסי תורה. וכדא' לציין גם על הקשר בין לוד ונהרדעא. שכן מציינ' כמה פעמים בבבלי: כי אתא רב הושעיא מנהרדעא אתא ואייתי מתניתא בידיה (שבת י"ט ב', בכורות י"ז א', נדה כ"א א') ובירושלמי רגיל: אייתי רב הושעיא מתניתא דבר קפרא מדרומא (שבועות פ"ה ה"ב, ד"ו ה"ג, ל"ה ע"ד. יומא פ"א ה"א, ל"ח ע"ד). ולא עוד אלא שבירושלמי ביצה פ"ג ה"ד, ס"ב ע"א: אייתי רב הושעיא מתניתא דבר קפרא מדרומא ותנא ותחמם אומרים כל שמומי ניכר מערב יום טוב ולא תתרו מומחה אלא ביום טוב אין זה מן המוכן. ותנה גם בבבלי ביצה כ"ז ב': כי אתא רב אושעיא מנהרדעא (כ"ה כ"ב) מינכנץ. עיין דקס) אתא ואייתי מתניתא בידיה בין שנוול בו מום מערב י"ט ובין שנוול בו מום ב"י"ט חכמים אומרים אין זה מן המוכן. ותנה רטנר מעיר על גירסת הרי"ח ס"ג א' (הוצ' בריל ק"ה): ואת נהרדעי ודר בדרום ורוד מעט קטן. וכן בספר יוחסי תנאים ואמוראים ערך ברובא: ואת נהרדעי ודר בדרום יעזר קטן. ורטנר כותב ע"ז שהמלים האחרונות הן משוללי הכנה.

וזאת הכוללת וזו
 יינתן ונתתם
 יין (לשם) וזהו
 חזק (יין) א"ש ג"ה
 קליין וזוהר
 אור, 142-
 143. (החלק השני)
 (החלק השני)
 חזק וזהו
 חזק וזהו

[illegible]

פמ"ט-ב (הוצ' תיאודור עמ' 500): ולא היה עושה דבר חוץ מדעתן וכו' (כמה פעמים באותו העמוד). והעירותי על זה מפני דברי ר"ל גינצבורג בגנזי שכטר ס"א עמ' 31.

מכיון שהשיאה לא כבר יצאת מרשות אביה.

בסוטה פ"ב ה"א י"ז ע"ד: מכיון שהביאה לו כבר יצאת וכו', אבל בכי"ר (על הירושלמי עמ' 59): מכיון שהביאה לא כבר יצאת וכו' וכצ"ל גם כאן. עיין גליון אפרים.

וכאן סוטה קטנה... ושמחת אתה וביתך.

כל זה אינו שייך לכאן והובא אגב גררא מסוטה הנ"ל, ופירשתי את הדברים בעל הירושלמי עמ' 59 הערה 26.

ל"ה ע"ד.

אדם קובע על חבירו חטאת חלב שלא מדעתו אבל

אינו מפרישו אלא מדעתו.

חמש מלים אחרונות חסרות בכי"ל והושלמו בגליון.

אמר ר' אלעזר מתניתא אמרה כן... ואין לה בעל וסתם

האשה ממחה לומר אצל בני אני רוצה.

כל הסוגיא סתומה מאד ולא מצאתי דרך לפרשה בלי הגהות והשלמות גדולות. והנחתי ידי ממנה. ובמיכל המים האריך לפרשה, ועיין גם ניר ולא נתחוויר לי דבריהם ז"ל.

*ל' אלקי' (ה' אלקי')
נח, אין אלקי' בנפס
א-מ-י-ד-ר-י-ג-ר-י-ל*

ר' זעורא אמר רשות.

בקידושין פ"א לנכון: ר' זעירה אמ' מח לוקת. וכפירוש הפ"מ. ועיין תשב"ץ ח"א סי' ג'.

ואתיא כמאן דאמ' פסחן של נשים רשות.

זה מוסב על המשנה בסוף חלה כמו שפירש בפ"מ. וכ"מ בתוספתא פ"ח ה"י עיי"ש היטב.

ר' שמעון בן אלעזר אומר האשה עושה פסח וכו'.

צ"ל: ר' אלעזר בר' שמעון. כמו שהוא להלן בסמוך וכ"ה בירוש' קידושין ובתוספתא פ"ח, וזו היא הלכה של ר' שמעון אביו. עיין בבלי צ"א ב' ועיין ספרי בהעלותך סוף פי' ע', בהוצ' הורוביץ עמ' 67. (בדפוס חסר).

אמר ר' יונה ואפי' כמ"ד פסחי' של נשים רשות וכו'.

צ"ל: חובה כמו שהוא בקידושין. ועיין בתוספתא הנ"ל.

וּשְׁם לֹא שִׁיךְ לומר כהנים ורזיים הן דבכורות נאכלין לנשיהם ולבניהם ובדידהו לא שִׁיךְ ורזיות ועיין בש"ק שנדחק בזה"י ולא ירדתי לסוף דעתו. שהרי גם תרומה נאכלת לנשים ולעבדים ובכל זאת אנו אומרים אוכלי תרומה זריון הן. ועיין רשב"א נדרים י"א סע"ב שהביא בשם הראב"ד שהבכור אינו נאכל אלא לזכרים. וכן שם י"ב א' ד"ה כחלת אהרן, וכן במאירי שם. וכבר השיגו עליו מגמתא מפורשת בזבחים ק"ב ב' ומתוספתא זבחים פ"ו ה"ז. אבל עיין בהשגות פ"א מה' נדרים ה"א ובלחם משנה שם.

והפירוש הנכון כאן הוא בטל תורה שמקשה מבכורות, מפני שהכהנים רגילים לאכול אותם תמיד לשני ימים ולילה אחד וא"כ גם כאן יכולים לבוא לידי נותר. משא"כ בתרומה שרגילים תמיד להזהר בה שלא תבוא לידי ביעור.

ה"ט. (ד"ו ה"ח, ובכ"ל חסר מספר ציון ההלכה).

אמר ר' יוחנן דר' נתן היא וכו'.

לעיל פ"ו ה"ה. ל"ד ע"ב: ר' לא בשם ר' יוחנן דר' נתן היא דר' נתן אמ' יוצאין בזריקה בלא אכילה.

תני בר קפרא יפה שתיקה לחכמים וכו'.

בגליון כ"ל משלים לפני זה: אמר להן אם אחרתי שחטו עלי וכו'. ובירושלמי שבעין יעקב גורס כאן: תני רבי חיאי, ועיין רטנר. ועיין הפירוש בדברי הכותב לעין יעקב.

ה"י. (ד"ו ה"ט, ובכ"ל חסר מספר ציון ההלכה).

אמר ר' יוחנן דר' יהודה היא דתנינן תמן וכו'.

לא יכולתי לפרש הלכה זו בלי הגהות גדולות.

ל"ז ט' אחר וכו'. זה אומר ר' יהודה: והתירוץ הוא שחטו עלי וכו'.

הלכה א.

ל"ז ע"ב.

ר' יודן נשייא סחה וצאה וכו'.

עיין רטנר. ובראבי"ה סי' תקכ"ה עמ' 173: אבל בירושלמי דפירקן גרסינן ר' יהודה נשיאה צחי שאל לר' מנא בגין דאנא צחי מהו למישתי אמר ליה לא. דתני ר' חיאי לא יטעם אדם כלום קודם שתחשך.

האוכל מצה בערב הפסח כבא על ארוסתו וכו'.

עיין רטנר. ובראבי"ה סי' תקכ"ה עמ' 153: בירושלמי האוכל מצה בערב הפסח כאלו בא על ארוסתו בבית חמיו. ולכך נדמית לבועל ארוסתו שהיא אסורה עד שיברכו שבע ברכות ועל מצה שייך גם כן שבע ברכות.

ובמעשה רוקח (סאניק תרע"ב) סי' ל"ב. עמ' י"א: "בירושלמי פ' ע"פ אר"ל האוכל מצה בע"פ כאילו בא על ארוסתו בבית חמיו ולוקה וכי מה ענין ארוסה בבית חמיו אצל מצה אלא לומר לך מה ארוסה אסור לבוא עלי' בלא